

Mamikên Kurdî ji Hêla Taybetmendî û Bikaranîna Zimên ve*

Kenan Subaşı**

Destpêk

Mamik çeşneke edebî ya pir alî ye. Bi rastî ji edebiyatê berêtir mamik lîstikeke pêşbaziyên jîratîyê bûne ku di qesr û qonaxên mîr û hukumdarên de hatiye bikaranîn. Lewma jî dema ku veguherîye ser çejnê edebiyatê dîsa bi salan ne bi nivîskî, di nav gel de bi awayekî devkî zîviriye û jiyaye. Lewma jî di tesnîfên cureyên edebiyata gelêrî de mamik jî weku cureyekî anonîm cihê xwe girtiye. Helbet weku hemû cureyên edebî ev cure jî ji gelek pêkhatayan an jî faktoran çêdibin. Yanî ne tenê naverok, herwiha şêwaz, ziman û teşeyê serbixwe ya vî cureyî heye ku ew hemû yek ji yekî girîngtir in da ku mamîkek derxînin holê.

Di vê xebatê de em ê mamikên Kurdî ji aliyê zimanî ve binirxînin. Li gor me û gelek lêkolîneran jî mamik heke lîstik be weku lîstikeke zimanî tê hesabandin û heke cureyê edebî be weku matafor û metonîmîyên zimanî tînin hesabandin ku ji herdu aliyên ve jî deriyê mamikan li ziman vedibe. Lewma jî hem dîroka wê ya kevînar û hem jî bikaranîna wê ya dînamîk a di nav gel de gencîneyêke zimanî di mamikan de bi cih kiriye ku mebest û armanca vê xebatê jî ew e ku vê gencîneyê li ber çavan şênber bike.

Berî ku em derbasî analîza ziman a mamikan bibin, hewce ye em çarçoveya vê xebatê û çend xalên meraqê ji bo xwîneran zelal bikin. Ewîl mamikên ku li ser analîz hatine kirin ji teza me ya mesterê hatiye girtin ku wê tezê jî tesnîfa du hezar û pêncsed mamikan ji yazdeh çavkaniyên nivîskî tomar kirine.¹ Her senîfandînek bi serenavek cuda û bi nîmrekişî/rêzkişî hatiye kirin. Di vê xebata me de ji ber ku pêkan nebû ji bo her mînakeke zimanî em mamikê bi giştî binivîsin, lewma me di ber her mînakê de nîmreya serenav û mamikê di nav kevînarê de daye. Weku din di vê xebatê de em ji aliyê sentaksê ve li ser mamikan ranewestan, ji ber ku ev babet bi şêwaz û teşeya mamikan ve jî girêdayî ye me ew ji vê xebatê cuda di bin wê serenavê de nirxand.

* Piraniya vê xebatê ji teza masterê ya çapnebûyî hatiye wergirtin. Binêre: Kenan Subaşı, "Ji bo Zarokan di Fêrkirina Kurdî de Rola Mamikan", Teza Masterê ya Çapnebûyî, Zanîngeha Mardin Artukluyê, Mardin, 2014.

** Lekolîner (Arş. Gör.), Zanîngeha Mardin Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê, Beşa Çand û Zimanê Kurdî, kenanenado@gmail.com

¹ Binêre: Kenan Subaşı, "Ji bo Zarokan di Fêrkirina Kurdî de Rola Mamikan", rr. 60-178.

1- Di Mamikên Kurdî de Nêrîneke Giştî Li Ser Peyv û Gotinan

Mamik di bîr û hişên netewan de wek hunereke devkî ji mêj ve ye tê gotin û bûye amûreke lîstina li ser peyv û têgehên. Ji ber vê yekê ye ku mamik di eslê xwe de wek behreke zimên an jî gencîneyeke bîr û zimanê gel e. Ji ber wê ye ku Fewzî Karademir derbarê taybetmendîya zimên ya mamikan de fikrên xwe wiha tîne der:

“Mamikên ku berhemên çanda gel in, ji hêla zimên ve hew qas malzemeyên pircure û zêde di xwe de di hewînîn ku mirov lê heyirî bimîne, ne tiştêkî anormal e. Di mamikan de wek nav, hevalnav, cînav, hoker, daçek, baneşan, lêker, weklêker û peyvên ji dengên pêkhatî bi têra xwe hatine bikaranîn. Lê belê ji ber ku bi gelemperî heyînên şênber bûne mijara mamikan û bi sêwirandinên xwemal jî hatine durustkirin û ev heyîn tê de hatine veşartin, ew jî bûye rêyeka din ji bo hebûna gotinan.”²

1.1- Bikaranîna Navên Taybet

Navên taybet ew peyv in ku di eslê xwe de tekane ne û terciheke wê ya duymîn nîne. Ew nav in ku tenê kesekî an tiştêkî pênase dikin û jê re dibin nasnameyek. Navên taybet di mamikên kurdî de zêdetir li cihê ku ew mamik hatine gotin kîjan nav zêdetir hatibin bikaranîn, ew in. Ji bilî vê hin navên ku di nav gel de navdar in û ji bo her kesî heman tiştî îfade dike, hatine bikaranîn.

Di mamikên vê xebata me de ku hatine senifandin piranî navên şexsan, welatan û kêma jî navê hin netew û zimanan hatine vegotin. Wekî din hin navên mîna Xwedê, Gawir, Cihû hwd. yên ku bi dîn re jî eleqedar in hatine bikaranîn.

1.1.1- Navên Şexsan

Navên şexsan bêtir wek sembola tiştêkî hatine gotin an jî maneyeka wisa li wan nava bar kirine. Di vê xebatê de piranî navên ku hatine bikaranîn ev in:

Qutîkê **Silêmanî** (1.1/13 kulfeta hemle), Sindirûka **Silêmanî** (1.1/18 jina bihal), **Elî** xişxişt (1.1/73 gû), sindoqa **Silêman** (1.1/77 jina bihemle), navê wî **Evdîlezîz** e (1.2/206 ziman), du çilê **Fatma nebiya** (1.2/212), **Şêx Zeyneba** dûv rûtî (2.2/43 mişk), **şêx Silêmanokê** dûv rûto (2.3/57 majmajînatik), **Fatka** malê (2.4/1 pişik/kitik), tajiya **Elî Mirada** (2.5/14 masû), **Mihemed axa** (2.6/3 darkoke), **Xaltiya Gulistan** (2.6/76 mirîşka kurk), bûka **Eliyê Etmanê** (2.6/78 kurk, mirîşk), **Birahîm Xelîl** (2.8/14 dewar, nal, bizmar), jina Emoyê gişt (2.8/47 hêk û mirîşk), oda Haris (3/97 hinar), Elo (4/107 karî), **Qasimê**

² Fewzî Karademir, “Türk Halk Bilmecelerinin Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri” Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakir, 2007, r. 308

qulxwar (7/34 çivîk û hejîr), **xalê min Emer** (8/2 hêk), **Enter** (8/13 hêk), **mamê min Heyder** (8/14 hêk), **Îskender** (8/59 hêk), **Ûşoyê qûnxwar** (9.1/15 gûzan-mus), **Temerê leng** (9.1/18 bivir-das), **Qasimê qûnxwar** (9.1/21 bivir-das), **mam Hesên** (9.1/28 tirpan-şalok), **Hemzêko** (9.2/3 meqes) **Eliyê dirêj** (9.2/70 qelûn), **mîr Omer** (9.3/41 dest conî), **Qotir** çû mala **Babir** (9.3/86 destar), **Ehmedê lingekî** (9.3/156 mîrku), dismala **Bekir** (10/15 quran), **Obeydullah** (11/14 rê), **Fatimko** (12/17 dilopa avê), mamê **Xelîl** (15/5 sal), pezê **Mihema** (16/11 sitêr), pezê **Elî** (16/48 steyr), **Husênî** (16/49 ewr), **Hesênê meman** (16/91 stêrk), **Ebabekr** (17/10 befir), **melayê Erwasî**, **melayê Xanî** (19/12 kew û mar û masî)

1.1.2- Navên War û Welatan

Em di mamikên kurdî de bikaranîna navên war û welatan zêdetir wek war û welatên cînar yên ku nêzî welatê Kurdistan in dibînin. Her wiha navên hin gundan jî em tê de dibînin ku ev der jî bi îxtîmaleke mezin kana wê mamikê bixwe ne. Navên war û welatan yên ku di vê xebatê de derbas dibin ev in:

Şam (1.1/5), **Balete** (1.1/16), **Mekkê** (1.1/112), **Girê Deilêdizan** (1.2/59), **Xalabê** (2.1/37), **Berwarî** (2.1/57), **Hekarî** (2.1/57), **Balete** (2.2/2), **Mûsil** (2.6/7), **Manîsa** (4/56), **Awka** (5/34), **Alokan** (5/69), **Mûseka** (5/77), **Misûranî** (8/71), **Deştelanî** (8/71), **Amed** (9.2/192), **Elkûşka** (9.3/7), **Heleb** (9.3/12), **Wan** (9.3/12), **Bexda** (9.3/189), **Bilîs** (9.3/189), **Stenbol** (9.5/23), **Heleb** (11/13), **Bêdilyat** (11/85), **Kurdistan** (12/56), **Handan** (12/80), **Siphan** (12/92), **Sêrt** (12/92), **Amêdî** (16/17), **Şam û şerq** (16/90), **Balûka** (17/29), **Hewlêr** (18/5)

1.1.3- Navên Netew û Zimanan

Em di mamikan de ji bilî çend netewên ku cînarê kurdan e û pê ve zêde nabînin. Di vê xebatê de em rastî navê **Tirk** û **Faris** jî nehatin. Di şûna navê **Faris** de **Ecem** hatiye bikaranîn. Lê belê tişteki li ser tirkan hatibe gotin tune. Ji bilî navê netewan em rastî du navên zimanan hatin ew jî yek jê erebî û yê din jî tirkî ye. Navên netew û zimanên ku hatine bikaranîn ev in:

Dest û gunê **Ereba** (9.2/71 kevçî), **Erebê** kîrreş (9.3/44 cewdik), **Erebê reş** (9.6/6 çarşev), **Erebê reş** (11/45 kon), **Ecem** (2.1/31 sting-moz), **Ecem** û **Surman** (2.3/24 mer), teşika **Ecem** (9.3/51 mar), lawkê **Elmana** (2.1/26), **Erebî** (19/21), **Tirkî** (19/5)

1.1.4- Navên Dînî

Dema em bala xwe didine peyvên dînî yên di mamikên kurdî de em zêdetir peyvên devdora dînê Îslamê dibînin. Peyvên ku hatine bikaranîn ev in:

Xwedê (1.1/22), **Ferz** (1.1/113), **Sunet** (1.1/120), **Rahîb** (1.2/98), **Nebî** (1.2/125), **Ayetê Kursiyê** (1.2/166), **Cihû** (2.2/2), **Fitre** (2.1/32), **Zekat** (2.1/32), **Gawir** (2.1/76), **Îslam** (2.1/76), **Şeytan** (2.2/1), **Biheşt** (2.2/11), **Pêxember** (5/76), **H.z.Alî** (2.5/13), **Ademî** (2.6/19), **Cinnî** (2.6/19), **Quran** (2.6/43).

1.2- Navên Rengan

Di kurdî reng li gorî xwe maneyên cuda hene, an jî di tebîetê de di hin heyînan de rengên eşkere hene ku bûne simbol ji wan heyînan re. Di zimanê kurdî de jî ev yek dewlemendiyê mezî li zimên bar dike. Zêdetir jî di şayesandina heyberan de wek sifet reng argûmanên pir bi qîmet in. Fevzî Karademîr der barê rengan de wiha dibêje:

“Reng xemla jiyânê ne, jiyaneke bêreng dilê mirovan xweş nake û hênîk nake. Bi taybetî jî ji bo ku mirov jiyânê bi peyvan bineqşîne divê teqez mirov xwe bavêje bextê rengan. Tercîhên bikaranîna rengan jî ji hêla munasebeta civakê bi tebîetê re, zewqê jiyânê ya wê civakê û hin taybetiyên qerestîfîk ve girîng in.”³

Di nivîsa xwe ya bi navê “Çiçek ve Renk Adlarına Dair” de Beşir Ayvazoğlu jî fikra xwe wiha tîne zimên: “Ez di wê hizrê de me ku navên kêzik, giya, çûk û rengan gencîneyên veşartî yên ziman in. Dema ku mirov li ser wan biponije, dibîne ku di wan de sînorên xeyalên civakê, têkiliya civakê a bi xwezayê re û rastiya civakê li ber çavên mirovî tîr raxistin.”⁴

Tablo 3: Di Mamikên Kurdî de Tabloya Bikaranîna Rengan ji Hêla Çendaniyê ve

Navê Rengan	Bi tevahî çend caran hatiye bikaranîn	Mînak
reş	115	Şikeftêk reş, tije mihên beş. (1.2/32 dev û didan)
Reşahî	1	Reşahiyê de dimire, deryayê de jîndar dibe?

³ Karademîr, h.b, rp. 314

⁴ Beşir Ayvazoğlu <http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/9.php>

		(2.5/11 masî)
Reşik	4	Çalka kutik, tijî eskerkê ser reşik? (9.2/219 kiftik)
reşw(h)êle- reşêle	11	Serî reşêle binî reşêle, taqlatîzo, çirtêle. Ew çi ye? (9.3/82 meşk)
Reşetarî	5	Mamikê mino, êvarê reştarî bû, bû sibe çikspî bû. Çi ye? (12/58 erd û berf)
Qîr	9	Sipî ye wek şîrî, reş e wek qîrî, tij e wek şîrî. (2.1/21 çav)
Qer	4	Mamikê mino, çûm goveke bêder, tijî tê da mihên qer. Çi ye? (3/65 zebes)
Qetranî	1	Reş e wekî qetranî, sipî ye wekî kitanî, sûr e wekî mercanî, difirit diçite esmanî. (2.6/17 meqesok)
Tenî	1	Reş e ji teniyê reştir e, bilind e ji çiyayan bilindtir e? (2.6/70 qijik)
spî / sipî	82	Feqê me xwe boyax dide, gava vedibe spî dibe? (3/84 pirteqal)
Spîk	2	Ezman sorê didan spîk. (1.1/2 mirov)
Çikspî	1	Mamikê mino, êvarê reştarî bû, bû sibe çikspî bû. Çi ye? (12/58 erd û berf)
Kej	7	Yê kej e wekî keşk, yê mit e wekî mişk, biharan ter e, payizan hişk. (2.1/52 şeytanok)

Boz	7	Hespa boz e, rişme li poz e. (9.2/72 derzî)
Zer	42	Mamikê mino, dayik asin bab ber e, jê diçît gurya zer e. Çi ye? (9.2/136 çeqmaq)
zerik/zerk	5	Mamikê minê mamanî, çêlekoka zerik ji xwe re digere. Çi ye? (4/50 kulind-kundir)
Zêrîn	3	Dara şîrîn e, gulî zêrîn e. (5/6 genmok)
Zerwêle	2	Mamikê mino, zerwêle zerwêle, berfê bikêle. Çi ye? (2.2/40 sivore)
Zêrî	2	Tiştêkî mino tişt e, av e ne av e, marê mirî li nav e, teyrê zêrî li hindav e. (9.2/16 Lempe/Çira-Momik-Fanos-Lox)
Zerok	1	Tiştêkî min heye, dê li berok, bav li berok, çêjka tîne sor û zerok, ev meselok, kê da derok? (9.2/61 kevir, heste)
Zerwan	1	Zelê zerwan, nexşê perwan, ne dîn e(heye) ne îman? (2.3/70 mar)
Sor	69	Terr e wek xiyar, sor e wek hinar, şîn e/kesk e wek çinar. (3/21 şitî/zebeş)
Sork	2	Helheloko melmeloko, terîsorko guhbelko? (2.2/42 kêroşk)
sur/sûr	4	Reş e wekî qetranî, sipî ye wekî kitanî, sûr e wekî mercanî, difirît diçite esmanî. (2.6/17 meqesok)

Sûrhişîn	1	Mamkê mino sûr hişîn e, bajar sor e, mifte hasin e. (3/36 zebeş)
Surî	2	Ji ser ve surî, ji bin ve xumarî. (4/10 bacansur)
Sorik	3	Tiştêkî min heyê, kumkê sorik tije morik. Ev çi ye? (3/44 hejîr)
Kesk	7	Mamikê mino, bi şevê kesk dikin, bi rojê sor dikin. Çi ye? (9.1/134 hene, xene)
Keskî	1	Bi spî radiçînit, bi surî têdikin, bi keskî didirûn. (5/17 kezan)
Şîn	42	Binê axîn e, navtenga şîn e, serê zêrrîn e. (5/24 nêrgiz)
hişîn/hêşîn	6	Li çolê heşîn e, li çarşiyê reş e, li malê sor e? (5/125 çay)
Şînahî	1	Mamikê mino, şînahiya wê nayê xwarin, koka wê tê xwarin. Çi ye? (4/25 kartol, patat)
Gewr	4	Reş e di agir de sor û gewr e. (12/34 Rejî/Komir)
Belek	8	Hespê belek, li binê deştê bû xelek. (16/19 hîv)

Li gor vê tabloyê em dikarin çend tiştên bi vî rengî bibêjin:

1. Li gor vê xebatê rengê ku herî zêde hatiye bikaranîn rengê reş e. Piştî rengê spî, sor, zer, şîn tîna ku di nav rangan de zêdetirîn rengên hatine bikaranîn, ev in. Ji bilî rengên sereke hin rengên wek reşêle, qer, tîr an jî tarî ku li ser

rengên reş tên hesibandin an jî rengên wek çikspî, kej, spîk li ser rengê spî û rengên wek zêrîn, zerik, zerwêle ku li ser rengê zer tên hesibandin jî hatine bikaranîn.

2. Tiştêkî balkêş a din ku di mamikan de rengê reş û spî hem zêde hatine bikaranîn hem jî di nav heman mamikê de wek du têgehên dijawê derbas dibin ku ev jî rewşa tebîetê bi awayeke rasterast li ber çavên me radixîne. Ji bo rewşa dijawê em dikarin *“êvarê reştarî bû, bû sibe çikspî bû”, “Sipî ye wek şîrî, reş e wek qîrî”, “Reş e wekî qetranî, sipî ye wekî kitanî”* wek mînak bidin nîşan.

3. Ji bilî rengên sereke em rengên din yên ku ji tevlihevbûna rengên sereke pêk tên nabînin. Ji ber vê yekê me mîna rengên mişmişî, pirteqalî, qehweyî di mamikan de nedîtin. Ev yeka jî dide nîşanê me ku mamikên kurdî rengên tebîetê yên sade û yên ku herî zêde tê dîtin bi me didin zanîn û mirovan li ser didin fikirandin.

1.3- Taybetmendiye Devokan

Rengekî xwemal ê mamikan yek jê jî zimanê devkî ye ku zêde zêde dixuyê bi awayekî devokên jihervcuda. Karademir dibêje; ew tişta ku dirûvekê dide zimanê mamikan yek jê jî bikaranîna devokan e. Sedema vê yekê jî ew e ku mamik ji hêla gel ve bi awayekî devkî tê çêkirin û belavkirin.⁵

Li gor devokên kurdî û xusûsiyetên wan me di vê beşê de mamikên kurdî li gorî 5 sernav û mijaran dabêş kir ka bikaranîna devokê di wan de çawa çêbûye. Babetên ku em li ser rawestiyên ji van pêk tên:

Peyvên Devokî bixwe; yanî bikaranîna peyvên cuda li gor herêman.

Di ravek û pirjimariyê de guherîna nivîsandinê di peyvên de.

Di kişandina lêkeran de devok bi devok cudahî hene di kurdî de.

Daqurtandina daçekan ku ev zêdetir li herêma Serhedê û Bahdînanê çêdibe.

Guherîna dengên di heman peyvê de li gor deverên cuda.

Di mamikên kurdî de dema ku mirov dêhna xwe dide ziman, mirov dibîne ku ji gelek herêmên cuda yên Kurdistanê hatine berhevkirin ku nîşaneyên wê jî cudahiya hin tiştên di ziman de ne. Di mamikên ku li ber destê me ne, kêm û zêde renekî bi vî şiklî hate der:

⁵ Karademir, Türk Halk Bilmecelerinin Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri, r. 336

1.3.1- Peyvên Devokî

Spîk (1.1/2), **xwedanî** (1.1/5), **hingê - şanzde**, (1.1/6) **pêştirî** (1.1/13), **kîrê**: li ku derê (1.1/28), **hindî** (1.1/29), **mestir** (1.1/32), **asin** (1.1/38), **hingo** (1.1/45), **hinde** (1.1/51), **difin** (1.1/89), **lay** (1.2/25), **kat** (1.2/123), **vêrê** (2.1/42), **şkêr - nivistin** (2.1/58), **dirî** (2.2/32), **hire** (2.2/44), **bêvil** (2.2/48), **orte** (2.3/27), **şaxilîn** (2.5/6), **avjenî** (2.5/7), **parîkî** (2.5/9), **terî** (2.6/55), **fihêt** (2.6/59), **iyar** (2.7/10), **wesa** (2.8/1), **hetav** (2.8/6), **weşî** (2.8/51), **qapax** (2.8/62), **tebance** (2.8/63), **hinguvîn** (3/59), **ard** (3/102), **xang** (3/104), **qelew - zeif** (4/1), **dûng** (4/36), **orte** (5/40), **çûçik** (5/49), **şilq - kat** (5/88), **xwêh** (5/129), **cûce** (5/149), **kurî** (6/3), **malîştin** (6/33), **tenişt** (7/2), **çend**: çiqas (7/2), **behs** (7/35), **pind** (7/41), **jêhel** (9.1/1), **se** (9.1/65), **şul** (9.2/23), **şop** (9.2/24), **qantir** (9.2/54), **qam** (9.2/91), **axwir** (9.2/106), **yek û du** (9.2/150), **kinik** (9.2/189), **almost** (9.2/199), **şahîn** (9.2/211), **nişiv** (9.3/38), **kur** (9.3/40), **çûk**: biçûk (9.3/80), **ortasî** (9.3/89), **hîm** (9.3/158), **kinc** (9.3/170), **serevraz - sernişiv** (9.4/3), **bab û bapîr** (9.4/11), **xalî** (9.4/30), **hind** (9.4/35), **gî**: hemû (10/36), **ixtiyar** (12/37), **dimîne**: mîna, weke (12/78)

1.3.2- Bikaranîna Devokê di Ravek û Pirjimariyê de

Bizinêd rûtêt tildiryayî - **kopêd** didan weveryayî (1.1/11), **mihêt** kurrete (1.1/16), **nîveka** du guliyê darê (1.2/27), **qulê roviya - çirê neviya** (1.2/58), **ayetê kursiyê** (1.2/166), **du çilê Fatma nebiya** (1.2/212), **gunêt** bağran (2.1/39), **mirovêt pîr** (2.1/44), **şaxêt bizina - guhêt kera** (2.2/3), **pêt sa - guhêt kara** (2.2/5), **guhên kera** (2.2/10), **hêka dike** (2.3/44), **lêvêt** kutela (2.4/2), **çavêt mara** (2.5/1), **her sê dîna** (2.5/12), **li nav teyra** (2.6/3), **jina tîne** (2.6/35), **ji tirs** dimirin (2.10/2), **guloka mircana** (3/53), **mêrêt dirî** (7/54), **2 avêt** (8/4), **rihêt bavî** (8/53), **têşkêt har** (9.1/24), **xulamêt axayi** (9.1/30), **ritlêt babê** (9.2/4), **tilêt xo - çavêt gurgî** (9.2/5), **tama deva** (9.3/123), **mezinêt wan** (12/11), **êvara ket çema** (16/11), **sêvê heyderî** (16/87)

1.3.3- Bikaranîna Devokê di Kişandina Lêkeran de

Digerhit (1.1/3), **venabit** (1.1/4), **nahête** (1.1/6), **nafirit - digerit** (1.1/17), **namirit** (1.1/20), **diçit - dibînit- dikit** (1.1/24), **nagehimê** (1.1/29), **bivêje** (1.1/36), **dixot** (1.1/40), **dirî** (1.1/67), **tere** (1.1/68), **rahajot - xendiqî** (1.1/91), **nizanît** (1.1/93), **têt - diçemît** (1.1/94), **diçit - nadet** (1.1/95), **bet** (1.1/96) **nahêt** (1.1/97), **yaz nekir** (1.1/118), **derim** (1.1/127), **fêr dike** (1.1/139), **didete** (1.2/14), **bideyê - nabit** (1.2/22), **ez yê dibînim** (1.2/26), **şîn dibit** (1.2/36), **meyê** (1.2/63), **diçîtê** (1.2/119), **nadane** (1.2/128), **newe** (1.2/181), **fêxistiye** (1.2/212), **çêdiket** (2.1/14), **dikeme** (2.1/17), **pisyar dikim** (2.1/44), **dihavêt** (2.2/3), **çime** (2.2/11), **key** (2.2/12) **nagihite**

(2.2/18), çî (2.2/26), **diket** (2.2/36), **têtin** (2.2/39), **diçêrit** – **dizelit** (2.3/13), **digerhit** (2.4/2), **çûyin** (2.4/11), **naxwê** (2.4/13), **baz didê** (2.4/18), **hiltîne** (2.5/4), **dibezit** (2.6/9), **dibên** (2.6/12), **derdikevît** (2.6/52), **zane** (2.7/12), **hilavît** (2.7/14), **bideme** (2.8/1), **terim** (2.8/50), **digerê** (2.10/7), **nerişt** (3/1), **mirîn** – **neşên** (3/76), **dizanît** (4/37), **dihavêm** (5/10), **dihête** (5/22), **şikêt** (5/81), dikevi (5/150), **mirît** – **fîrît** (7/53), **naşiket** (7/58), **niza** (8/35), **çûyîn** (8/56), **dikelênim** (8/68), **nagehtê** (9.1/2), **dirît** (9.1/7), **nehêla** (9.1/14), **îna** (9.1/15), **danayi** (9.1/30), **neêxiste** (9.1/39), **didemê** (9.1/44), **nekeye** (9.1/5), **dijît** (9.2/14), **zêt** (9.2/15), **direqisît** (9.2/21), **dirazîne** (9.2/26), **dihilhêt** (9.2/28), **dişut** (9.2/29), **disojît** – **dimînît** (9.2/44), **dikêşît** (9.2/52), **vedibît** (9.2/145), **êxist** (9.2/180), **henin** (9.2/203), **key** (9.3/7), **dixûnît** (9.3/8), **nanivit** (9.3/19), **dizivrit** (9.3/21), **dihêt** (9.3/34), **vedidet** (9.3/33), **baxivit** (9.3/56), **çi lê kî** – **înim** (9.3/133), **dirûnê** (9.3/201), **wer têt** – **nağêt** (9.4/2), **dûnin** (9.5/8), **bidey** – **nahêt** (9.5/14), **dihên** (10/5), **digihê** (10/22), **nalivît** (11/12), **diînim** (11/18), **nahêteve** – **narabiteve** – **têrnabiteve** (12/10), **nalivit** – **digerhit** (16/7), **bêt** (16/62)

1.3.4- Daqurtandina Daçekan

... **dinê da** (1.1/47), ... **xwe jî** (1.1/48), **jû ve têt** (2.2/26), **valî** – **walî** (2.3/27), ... **ber kevirê** (2.3/26), ... **kaşa da** (2.7/18), **şik têt nîne** (5/23), ... **bin kon da** (5/45), ... **tehta da çû** (9.2/209), **zik ... ser zik** (9.3/87), **lêk** (9.3/99), ... **serê bana** (9.3/232), **lêk veken** (10/22), ... **kulekê ra** (16/39), ... **pišta xaniya** (16/44)

1.3.5- Di Devokan de Guherîna Dengan

sive (1.1/46), **Mezel** (1.1/75), **çi fayde** (1.1/85), **him** (1.1/113), **nivêj** (1.2/13), **diquitin** (1.2/14) **tîj** (1.2/21), **nevî** (1.2/58), **divêm** (1.2/63), **tejî** (1.2/82), **qevş** (2.1/17), **qarên** (2.1/27), **estî** (2.1/57), **wey: wekî** (2.1/64), **helvandira** – **helwendira** (2.2/3), **gîha** (2.3/11), **hemî** (2.3/19), **gilover** (2.3/21), **penî** (2.3/22), **hişkîn** (2.3/41), **stî** (2.3/49), **simêl** (2.4/4), **rabî** – **der bî** (2.4/9), **befr** (2.6/15), **donzdeh** (2.6/32), **rîh** (2.6/38), **nav êk** (2.6/53), **îr çûne** (2.7/5), **mî** (2.7/13), **êkê** (2.8/1), **xo** (2.8/5), **havêt** (2.8/4), **dudu** (2.8/19), **dido** (2.8/49), **am** (2.8/57), **birsî** (2.10/2), **qutay** (3/2), **divim** – **gilor dikim** – **livek** (3/30), **taliqandî** (3/51), **hefsed** (3/57), **dinkek** (3/72), **bijkojreş** (3/73), **bişkov** (3/78), **stirî** (3/79), **kilîle** (4/43), **kiçik** (4/45), **kendêl** (5/43), **usa** (5/44), **devî** (5/61), **rêkan** (5/86), **êkî** – **gut** (7/2), **nig** (7/29), **kuflet** (7/35), **bîhn** – **qûwet** (7/60), **sipêdê** (8/19), **her ru** (8/19), **dezmal** (8/22), **aşkî** (8/26), **zuha** (8/31), **didan** (8/51), **da te** (8/53), **jur** (9.1/1), **hizar** (9.1/9), **melay** – **çiyay** – **giyay** (9.1/14), **têşkêt hat** (9.1/24), **xûn** (9.1/33), **tursî** (9.1/10), **dêv** (9.2/49), **çêjik** (9.2/61), **bust** (9.2/69), **mere**

(9.2/86), **dîwêr** (9.2/101), **çu** (9.2/149), **bêr** : bar (9.2/174), **êr** (9.2/183), **tirsî** (9.2/213), **himber** (9.2/188), **çêrog çêrvanog** (9.2/223), **qîno** (9.3/29), **xu** (9.3/44), **maîn** (9.3/58), **siyar** (9.3/59), **hey** (9.3/60), **heyşt** (9.3/70), **nifte** (9.3/117), **reşhêle** (9.3/162), **nimhayî** (9.3/171), **keyf** (9.3/189), **serevraz** (9.4/3), **soyî – sofig** (9.4/50), **şuv** (9.5/9), **dive** (11/36), **heyv** (11/65), **xodanî** (12/6), **sebab**: sevab (12/33), **beybîn** (16/3), **rabîn** (16/6), **keft** (16/12), **çirîsk** (16/51), **hişîn** (16/62), **winda** (16/79), **çel** (16/93), **gîhê – zanivî** (19/2)

1.4- Bikaranîna Peyvên Ku ji Dengan Têna Dariştin

Li gor hin teorîsyenên zimên peyv bi dengên ku ji sirûstê tene der çêdibin. Ew deng dema ku ji hêla mirovan ve tene bikaranîn di nav konteksta zimên de êdî ji dirûvê dengê derdikeve dikeve dirûvê peyveke xweser. Li ser vê yekê Walter Porzig di çêbûna peyvan de fikreke wiha tene zimên:

“Peyvên qedîm yêna berê, bi dengên di nav xwe de wek dengên **r û î û** bi tevgera ku di nav wê peyvê de ye, texlît dikin. Ji ber vê yekê em dikarin bibêjin di navbera tevger û dengên pêyvên qedîm yêna berê de têngiliyeke ku ji sirûstê pêk tene, çêdibe.”⁶

Di kurdî ji bo vê yekê em peyva “**qijik**”ê wek mînak dikarin bidin nîşan, ev peyv her çiqas îro jî bi vî şiklî bê bikaranîn jî di navbera deng û tevgera vê heyberê û navê wê de têngiliyeke mezin heye. Lewre dema ku qijik dend derdixîne herî zêde dengê “**q**”yê tene bihîstin.

Di mamikên kurdî de kêma û zêde peyvên ku ji dengên pêk hatine me li jêrê rêz kirine. Di van peyvan de xaleke girîng ew e ku gelek ji wan bi serê xwe maneyek nagirin lê belê dema ku di nav hevokê de hatin bikaranîn, mirov bi rehetî pê derdixe ka ji bo çî hatine gotin. Ya duyem jî di van peyvan de em karaktera ziman û peyv û gotinên wî zimanî hîn dibin. Wek mînak bi vê mantixê re êdî mirov pê derdixe ku peyva “xîşt” ji bo tîştêkî ku dixîsike an jî peyva “pişt”ê ji bo ajalên wek pişikê tene bikaranîn.

Tiktikî (1.1/15), **vilevil** (1.1/21), **pişt** (1.1/36), **oşt** (1.1/36), **çîzo vîzo** (1.1/50), **xîstxîst** (1.1/73), **çeqmeq** (1.1/103), **teq û req** (1.1/103), **tek tekê** (1.1/112), **vile vilê** (1.1/115), **şim şereq** (1.1/134), **şeq** (1.1/141), **şeqşeq** (1.2/74), **divilvil** (1.2/127), **virvir** (2.1/4), **çeq e leq e meq e** (2.1/28 dûpişk), **laq û paq** (2.1/68 dûpişk), **ha ha** (2.1/83), **tip tip** (2.1/83), **zir zir** (2.1/97), **vizeviz** (2.1/98), **helhel** (2.2/36), **himhim** (2.2/38), **çip** (2.2/44), **hilhilî** (2.2/47), **xîştanok** (2.3/5), **teq teq** (2.3/11), **xîştinok** (2.3/20), **xîştanî**

⁶ Walter Porzig, “Dil Denen Mucize I” wer. Prof. Dr. Vural Ülkü, Kültür Bakanlığı, 1990, Ankara, r. 12

(2.3/22), **xişik** (2.3/29), **fiç û faç û fiz** (2.3/30), **fis** (2.3/68), **pişo pişo** (2.4/5), **nir nir** (2.4/15), **çelp çelp** (2.4/18), **tingo** (2.4/19), **wit wit** (2.6/10) **lem lemo** (2.6/21) **bûçim bûçim bûç qidas** (2.6/25), **şimşimê** (2.6/52), **xurexur** (2.6/61), **kidî kidî** (2.6/62), **qurin** (2.6/75), **tenten** (2.7/1), **deqnenûs** (2.7/4), **zirçine** (2.7/10), **dîçeşîn...dileşîn...dizeşîn...direşîn** (2.8/12), **çeş çeşîn...belbelîn...bawewşîn** (2.8/15), **zopekê...vîtekê** (2.8/24), **tirtimo** (2.8/31), **çeşê ... maşêşê ... fitefelekê** (2.8/41) **şimşetorê** (2.8/42), **çipetirê** (2.8/43), **xeraş**(2.8/44), **nêkê...çêkê...zeynetirekê** (2.8/53), **hîr hîr...zirr zirr** (2.9/2), **tirninnî...şeqşeq** (2.9/8), **gelgel** (2.10/6), **sik sikî...pindikî** (3/13), **çiring çiring** (3/34), **risrisî** (3/40), **zişzişî** (3/62), **cimcimî** (3/102), **gilvilkî** (4/28), **heplepan** (5/28), **çîş** (5/48), **tep û rep**(5/62), **şilq** (5/88), **dimdimî** (5/97), **quto quto** (5/135), **çeşlê fisê** (5/146), **zimzimî** (6/7), **gingimî** (6/13), **dimdimî** (6/14), **xumxumî** (6/16), **hudhud** (7/3), **çiz viz** (7/32), **zîş û zîş** (7/39), **ting û vingo** (7/57), **çiz û vîzo** (7/59), **zirçepok** (8/1), **pirt pirt ... ker ker** (8/45), **zirrî** (9.1/5), **tirr** (9.1/6), **vizê** (9.1/12), **helotirr melotirr** (9.1/27), **şeq şeq şeqşeqî** (9.1/29), **peşî** (9.1/29), **xişîn** (9.1/80), **zift** (9.1/86), **ho** (9.1/94), **çilfind** (9.2/2), **çizçiz** (9.2/4), **reprepîşkê** (9.2/28), **hirhir** (9.2/54), **xîşt e xîşt** (9.3/26), **tep tep** (9.3/48), **helhey** (9.3/59), **taqlatîzo çirtole** (9.3/82), **çiz çizevîş ... teş teşereş ... gur guregur** (9.3/88), **çirr** (9.3/174), **çini çini** (9.5/8), **firrfit firrfit** (11/2), **teşoreşo** (11/68), **rimrimê** (11/96), **hilhil** (11/106), **xiro** (11/108), **hurr hurr** (12/21), **bûrr bûrr** (12/21), **xuşîn** (12/39), **pişîn** (12/56), **hêt û hêt** (12/77), **şirşîn** (12/79), **or or ... bor bor** (13/5), **çirîn** (14/13), **zîş** (14/14), **pirç pirç** (15/7), **dimdimî**, **zimzimî** (16/6), **holhol ... golgol** (16/64), **yah yah** (16/80), **şingîn** (16/108), **hey hey** (17/14), **tivtiv** (17/29), **hîr hîr** (19/9),

1.5- Bikaranîna Gotinên Mustehcen û Dijûn

Di mamikên kurdî de ji bilî gotinên xweşik û edebî bi têra xwe gotinên mustehcen û dijûn jî hatine bikaranîn. Ev yeka jî ji ber ku mamik rasterast ji zimanê gel çêdibe û di zimanê gel de jî sînorek tuneye loma. Ya din jî ji ber ku ev sînore nayê danîn û mamik bixwe jî di rewşên samîmî û listikan de tên gotin çî wek yarî û henek çî jî wek biçûkxistinê be, ev gotin tên bikaranîn. Di vê babetê de Karademîr jî wiha gotiye:

“Em rewşa bikaranîna gotinên mustehcen dikarin ji bêhedbûyîna qerf û yariyên gel bihesibînin. Çimkî di kêf û şahiyê de şerm ji holê radibe û kêfxweşî tê şûnê. Van gotinên ku em di biwêj û gotinên pêşiyên de jî dibînin, êdî beşeke ji jiyana gel e.”⁷

⁷ Karademîr, Türk Halk Bilmecelerinin Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri, r. 348

Doğan Aksan jî gotinên argoyê wiha pênase dike: li her welatî, di her zimanî de di nav hin kesan an tebeqeyan de ji bo ku ragihandineke dualî di nav hev de çêkin, wek zimanekî taybet ev yeka derdikeve holê. Aksan piştê ji bo çêkirina van peyvên jî wiha dibêje: gotinên argoyê bi watedayîneka taybet a peyvên heyî yên wî zimanî, di hin peyvên de guherîneke bi zanebûnî an jî bi rêya girtina peyvên biyanî, peyvên zaraveyeke din û hêmanên kevin, tên afirandin. ⁸

Di kurdî de jî hin gotinên ku di nivîsê de ji mirovî re giran û nexweş werin di nav gel de û zimanê rojane de wek kêf û henekan dixuyên. An jî hin peyvên ku di rastiya xwe de maneyên zêde mustehcen di xwe de di hewînî di qalibeke din a zimên de bi rehetî dikare veguhere qalibeke normal û nerm. Wek mînak em dikarin kilamên kurdî jî bînin zimên. Di zimanê nivîskî de ew gotinên ku dibe erotîk bînin hesabandin, di kilaman de wek zimanekî edebî tê dîtin.

Di mamikên ber destê me de kêf û zêde me ev mînak peyda kirin:

Kerê beqala (1.1/3 mirin), **gon naxu guhan dikî** (1.1/15 kiç/qîz), **hêj nehatî beran** (1.1/51 qîzik-keç), **nêv guhana wê** (1.1/51 qîzik-keç), **kurê kerê** li ser bêderê (1.1/83 mirovê çikûs), **ehmeq** (1.1/103 çeqandina tiliyan), **bê nêrî gihanê xwe dike** (1.1/114 keç-qîz), **kurê kerê** (1.1/119 mirovê kund û tima), **serî qûnê...qûn serî** (1.1/130 bêrîvan), kî nizane **bê mejî** ye (1.2/35 ser), xwarinê didin **qahba** (1.2/98 çav û kil), **bîrek ga didine dû** (1.2/100 por), nîvekê **seyê har** (1.2/133 ziman û lêv), **çala gû** (1.2/194 mîde), **qazikê qûnxwar** (1.2/196 ziman), **kûçîkek harî** (1.2/200 ziman), **gûyê wê** dermanê nexweşan (2.1/2 mêşa hingivîn), **virvira tira** (2.1/4 kêzik-moz), **dixwe û narît** (2.1/5 qirnî-gene), **dixwe naxwe mîz tune** (2.1/20 gene-spî), **qûn tîjtir** e ji didanî (2.1/25 dûpişk), **gunêt bagîran** (2.1/39 mêrî), **hingek lê da** (2.1/77 spih), **gûyê wê li devan** (2.1/95 mêşa hingiv), xwarin heye **gû tune** (2.1/97 qirnî), **dihavêt lotik û qendîra** (2.2/3 kêvrîşk), **çip li qûna te** (2.2/44), **qûn li nîvekê** (2.3/15 mar), **kulê dixwe** nan naxwe (2.3/32 kûsî), **dûv rûto** (2.3/57 majmajînatik), **q.zê çêlek** (2.7/17 beq), **min dapîra te girt, bapîrê xwe havêt ser** (2.8/4 perîna nêrî), **derxûnê qûnê** (2.8/7 dûv), **sitara qûnê** (2.8/35 dûv), **diçize lê namîze** (2.8/37 mirîşk û hêk), **hêlik reş û mêrganî** (2.8/61 K...kerê), **qapaxa qûnê** (2.8/62 dûvê mihê), **kero bê qantir** (2.9/2 hêstir), **kero hefsar zero** (3/46), **semûno du qûno** (3/49), **heft tir kir** (5/117 nok), **çil sing di qûnê de** (5/133 dêza çilo), **dewsa qûnê** (5/139 kidadik), **pîra qermeçî qirşek di qûnê de** (6/19 mewîj), **qûn li bin kurîyê, kîr li serê piştê** (7/11 mirovek siyarî hesp), **tu gûyê xeftanreşo dixwî** (7/49 xwarin û berpêş), **pînekî dibe q.na xwe** (7/63 nan û sêl), **gûyê wî li devê heftê bavê te** (7/68 rûnê meşkê), **qûna te dikim mencelok** (8/15 hêk), **qeşey rîte devê te** (8/17 îprax), **gûyê**

⁸ Doğan Aksan, "Her Yönüyle Dil; Ana Çizgileriyle Dilbilim", weş. Türk Dil Kurumu, 2009, Ankara, r.89

mêşan xwarina axan (8/48 hingivîn), **gû di nav rihêt bavî te** (8/53 nivîşik), **serî rêx binî rêx** (8/69 hingiv), **bi qûnê dixot bi devê dirît** (9.1/7 tifeng), **ûşoyê qûnxwar** (9.1/15 gûzan-mus), **qûnqelêş** (9.1/44 tiving), **di qûnê re dixwe** (9.1/48 tibing), **aqil ker e** (9.2/11 çira), **şula qûna te** (9.2/23 derzîk), **rût û tazî** (9.2/26 derzîk), **qefteka kîra dişut** (9.2/29 kefçik) **heta mîza xwe neke** (9.2/53 çadan), **dest û gunnê ereba** (9.2/71 kevçî), **şil dike rep dike tê re dike** (9.2/82 ta û derzî), **li dora qûna te** (9.2/112 derzî), **kero dirêj ke** (9.2/114 dirîşkê pînedoz), **dest dêxim qûnê** (9.2/171 meqes), **dixwe narî** (9.2/172 meqes), **jina li ser mêrî** (9.3/7 distar), **kîrê repp** (9.3/10 mesîn), **bo qûna babê te** (9.3/12 mesîn), **bo derê qûna te** (9.3/13 mesîn), **bab kîrê xwe nekêşit** (9.3/19 dergih), **li ser kîrê xwe dizivrit** (9.3/21 dergih), **uşe kero** (9.3/27 bagurdan), **ço kero** (9.3/31 bagurdan), **erebê kîrreş dihavête ser xu** (9.3/44 cewdik), **li dûv qûnê ve damîştî** (9.3/49 dolab), **qaqlavîsko çirtole** (9.3/89 dewkul), **du qûno** (9.3/110 bangeran), **gûyê xeftanreşê** (9.3/114 xwarin û beroş), **kero kero kayê dikem bero** (9.3/125 bangeran), **dar li qûn** (9.3/127 bangeran), **hingek lê da** (9.3/130 conî), **jinê xwe diavêt ser mêrî** (9.3/133 destar), **dirîte bi xwe ve** (9.3/144 moxil), **qûnekî tazî** (9.3/175 cêrik), **kerê kerr** (9.3/196 mêhkut), **kî...ê min li qûna te** (9.3/207 gêresûk), **devê mezin qûna te ve** (9.3/216 şal), **babê te têra dikit** (9.4/1 gure), **wertêt û te nagêt** (9.4/2 şûtik), **di qûna bab û bapîran ra çû** (9.4/11 şerwal), **te li xwe kuta** (9.4/38 pantor), **fistiqî qula dê de** (9.4/45 derpê jina), **sofigê di berê ciya te de** (9.4/50 kitan), **di binê diya babê te re dikim** (9.6/4 mafûr), **erebê reş dayka te hembêz kir** (9.6/6 çarşev), **xwe davêje ser diya te** (9.6/11 nivîn), **bo te û babê te dirît** (11/2 aş), **qeretiyo qe ranebiyo** (11/34 basme), **erebê reş baz da ser diya te** (11/45 kon), **bapîrê min li ser dapîra te** (11/85 aş), **heçî nezan heywan e** (11/118 pir), **kî nezan e ew ker e** (11/123 tereg), **bi xwe de dimîze** (12/8 berfemêr), **soro rît** (12/88 agir), **timî dizire** (14/17 def), **kavirê gêj** (19/1 şêlim), **kero bê dîk** (19/3 dîk), **famkero** (19/24 pêçî)

1.6- Peyvên Dubarekirî

Du peyvên hemcins yên ku li pey hev rêz dibin û maneyê xurt dikin, jê re peyvên dubarekirî tê gotin. Li gor Muharrem Ergin di zimanekî de peyvên dubarekirî sê fonksiyonên xwe hene: Bihêzkirin, pirkirin û berdeyamî ye.⁹

Li gorî Ahanov jî peyvên dubarekirî ji bo ku maneyê xurt bikin tên çêkirin û bi du awayan çêdibin ku yek ji van gotinekê yan du caran tê dubarekirin an jî du

⁹ Muharrem Ergin, "Türk Dil Bilgisi" weş. Bayrak, 2007, İstanbul, r. 377

sê dengên wê tên guherandin û wisa tê çêkirin. Ya duyem jî ew e ku du gotinên cuda bên bal hev û dubarekirina wan bê çêkirin.¹⁰

Dîsa Ergin peyvên dubarekirî li gor zimanê tirkî dike çar beş,¹¹ dema ku em lê dimeyzînin em dibînin di kurdî de jî ne kêm ne zêde em dikarin peyvên dubarekirî bixin nav van çar beşan. Ev beş wiha hatine senifandin:

Dubarekirinên heman gotinê ku ji mînakên me yên li jêr wek **“reng û reng”**, **“qinê qinê”**, **“heştê heştê”** û hwd. dikarin bidin nîşan.

Dubarekirinên gotinên hemwate an jî nêzwate ne ku wek mînak **“reş û tarî”**, **“tewş û tîrar”**, **“tefş û telaş”** di cih de ne.

Dubarekirinên gotinên diywate ne ku wek mînak **“birin û anîn”**, **“xort û qîz”** di cih de ne.

Dubarekirinên ku bi serê gotinan ve hêmaneke xerîb tê zeliqandin ku wek mînak **“çekê mekê”**, **“hilî wilî”**, **“şeliqî meliqî”** di cih de ne.

Peyvên dubarekirî ji bo ku zimanekî resen û bihêz derkeve holê û ji ber ku mebest û meqseda mirovî baş derkeve pêş, di vegotinê de rêbazeke kêrhatî ye.

Çekê mekê (1.1/22), **sîq û sîq** (1.1/72), **reng û reng** (1.1/104), **diçim diçim** (1.1/105), **birin û anîn** (1.1/120), **reş û hişin** (1.2/19), **şan û şin** (1.2/19), **şuştî mûştî** (1.2/23), **qinê qinê** (1.2/24), **hinî û minî** (1.2/26), **birû û bisk** (1.2/27), **kend e lend** (1.2/28), **goşt û heştî** (1.2/47), **her her** (1.2/68), **xan man** (1.2/71), **çûm û çûm** (1.2/75), **bero bero** (1.2/86), **reş û tarî** (1.2/92), **hin im di hinanim di** (1.2/121), **tefş û telaş** (1.2/140), **deşt û leylan** (1.2/140), **rêl û rêlistan** (1.2/140), **qul û qultinik** (1.2/159), **hilî wilî** (2.1/1), **qurût qurût** (2.1/19) i zûrî zûrî zûr (2.1/20), **dixwe naxwe** (2.1/20), **çindik çindik** (2.1/53), **dil û gurçik** (2.1/66), **dengek tê denganeke tê** (2.1/74), **tewş û tîrar** (2.1/74), **heştê heştê** (2.1/78), **tim û tim** (2.1/80), **dar û bar** (2.2/10), **dikit nakit** (2.2/18), **hulik mulik** (2.2/19), **helhelîko melmelîko** (2.2/21), **hel helo bel belo** (2.2/24), **hinit minit** (2.2/37), **zerwêle zerwêle** (2.2/40), **helheloko melmeloko** (2.2/42), **hilkutî milkutî** (2.2/43), **tiştî tiştî** (2.2/48), **hêr hêrî** (2.3/2), **çerm û çiqal** (2.3/7), **heçka meçka** (2.3/30), **fil û fengenûs** (2.3/46), **çem û çem** (2.3/51), **geriyam negeriyam** (2.3/52), **war û war** (2.3/53), **hiltîto miltîto** (2.3/57), **zelê zerwan** (2.3/70), **helê melê** (2.4/4), **şem û şepal** (2.5/12), **şeliqî meliqî** (2.6/24), **hes hesincî** (2.6/32), **xelk û alem** (2.6/44), **derd û kul** (2.6/65), **fil û ferten** (2.7/1), **dest û pê** (2.7/2), **fil û fengenûs** (2.7/4), **dest û tilî** (2.7/9), **qilingo milingo** (2.7/11), **aş e maş e** (2.8/19), **çarê çermê** (2.8/59), **xwehr û xwehr** (2.8/69), **fena ser fenê** (2.8/70), **hilindir milindir** (2.9/5), **kevezê mevzê** (3/14), **beş beş** (3/18), **lib**

¹⁰ Kaken Ahanov, “Dil Bilimin Esasları”, vgz. Murat Ceritoğlu, weş. Türk Dil Kurumu, 2008, Ankara, r. 303

¹¹ Ergin, h.b, r. 377-378

lib (3/48), **hindik hindik** (3/89), **helme helme** (4/38), **herc herc** (5/1), **qotu qotu** (5/2), **gul û gulistan** (5/13), **şaş û perr** (5/14), **ber û pişt** (5/19), **bend û guhar** (5/27), **dar û dirî** (5/41), **pel û strî** (5/67), **firto fiyo** (5/87), **heybet heybet** (5/88), **ferec ferec** (5/91), **qalik qirşik** (5/147), **har û dîn** (6/6), **himhimî** (6/18), **şuştî veşuştî** (6/21), **baxçe û bûstan** (6/22), **dirêj dirêj** (6/14), **xal û xwarzî met û birazî** (6/23), **şel û şepik** (8/18), **şil û şeht** (8/30), **sipî sipî** (8/34), **sor e sor e** (8/70), **quta qutayî** (9.1/30), **dar û bist** (9.1/39), **çil çilî** (9.1/42), **xêr û bêr** (9.1/50), **rût û tazî** (9.2/26), **çeçil û meçil** (9.2/55), **destberik destberik** (9.2/137), **digere digere** (9.2/176), **difetile difetile** (9.2/176), **toz û dûman** (9.2/176), **hiltîto miltîto** (9.2/216), **heldim heldim** (9.3/2), **benik benik** (9.3/3), **tişt û mişt** (9.3/24), **hîno mîno** (9.3/29), **hêdî hêdî** (9.3/31), **helbet helbet** (9.3/33), **av û agir** (9.3/45), **herîşan û perîşan** (9.3/57), **huldum duldum** (9.3/76), **hero hero** (9.3/85), **pêk pêk** (9.3/124), **hêdî hêdî** (9.3/125), **ben û benik** (9.3/157), **hilistan milistan** (9.3/184), **hilerim bilerim** (9.3/188), **şildim bildim** (9.3/212), **şilo milo** (9.3/213), **qul û milo** (9.3/213), **lat û lat** (9.4/7), **qam qama** (9.4/42), **xort û qîz** (9.5/2), **şîr û şekir** (10/15), **dibire nabire** (10/41), **him himo** (11/7), **pisê pisê** (11/15), **nav û nişan** (11/19), **belot belot** (11/20), **çindik mindik** (11/41), **dirêj dirêj dirêj** (11/44), **diçe diçe** (11/51), **lem lemo** (11/54), **pêk pêk** (11/73), **pirtan e pirtan e** (11/95), **diçim naçim** (11/100), **dişûm naşûm** (11/100), **dixwe naxwe** (11/117), **pişo pişo** (11/127), **sindok mindok** (11/132), **dişom naşom** (11/139), **him him** (12/3), **hilindir milindir** (12/7), **hade û made** (12/14), **sor sorik** (12/18), **hada û bada** (18/20), **xaniya maniya** (12/44), **dibezim dibezim** (12/70), **dikim nakim** (12/71), **hêlo mêlo** (12/79), **hor hore bor bore** (13/25), **reş e reş e reşçêlek** (15/17), **helîl û melîl** (15/25), **her her ber ber** (16/24), **her her merr merr** (16/25), **tek û tinê** (16/31), **mêrgeşîn mêrgeşîn** (16/99), **serê dinê binê dinê** (16/11), **tenê tenê** (16/111), **hanîka manîka** (17/5), **anîkê manîkê** (17/6), **hûr hûr** (17/14), **hey hey** (17/14), **hanyana manyana** (17/18), **ihim ihim iho** (2.1/12),

1.7- Peyvên Hemwate/Nêzwate

Peyvên hemwate ew peyv in ku wateya wan wek hev an nêzî hev in lê nivîsandina wan cuda ne. Ev komepeyv di zimên de dewlemendiyeke axaftinê çêdike û vegotina merama mirovan bi peyvên cuda hêsantir û siviktir dike. Çetîn Taş di vê bareyê de nêrîna xwe wiha aniye der:

“Ew peyvên ku ji hêla deng û nivîsînê ve ji hev cuda ne, lê belê ji hêla wateyê ve wekî hev in, peyvên hemwate ne. Peyvên hemwate zêdetir di devokên kurmancî de derdike-

vin pêşberî me. Wekî mînak em bibêjin “axaftin” di devoka Behdînanê de, “xeberdan” jî di devoka Serhedê de ji bo he-man wateyê tê bikaranîn¹²

Ji bo piştrastkirina vê nêrînê em dikarin serî li gotareke Rûkiye Özmenê bidin ku li devera Botanê li ser peyvên sînonîm yanî hemwate xebateke qadî çêki-riye û tê de daye nîşan ku li vê herêmê devokên cuda tên axaftin û ji ber vê yekê ye ku peyvên hemwate li vir gelek in:

“Di pir zimana de peyvên sînonîm hene. Zimanê kurdî ji aliyê peyvên sînonîm de xwedî ferhengeke dewlemend e. Mebesta min li vir ez balê bixşînim li ser peyvên li herêma Botanê. Botan herêmeke biçûk e, lê pir devokaxêv e. Sedem jî di wê herêmê de Bajarî, Koçer, Dêmanî û cur bi cur êl û eşîret hene.”¹³

Wek mînak di vê xebata Özmenê de li ser endamên laş ev çend peyv em di-karin li vê derê bidin nîşan. **“Difin, bêhvil, kepi”, “arçen, zenî”, “sing, beden, pêsîr, çîçik”** û hwd.

Di mamikên kurdî de peyvên hemwate/nêzwate yên ku me peyda kirin, ev bûn:

Pez-mêş (1.1/23), **ebdal-derwêş** (1.1/23), **ruh-can** (1.1/34), **dirêj-gir** (1.1/34), **mezin-gir** (1.1/43), **erş-esman** (1.1/43), **şel-şerwal** (1.1/44), **reş-tarî** (1.1/102), **ferz-sinet** (1.1/113), **kul-derd** (1.1/129), **reş-beş** (1.2/32), **reş-tarî** (1.2/212), **fitre-zekat** (2.1/32), **dêl-qamçî** (2.1/61), **dep-dar** (2.3/14), **dîn-îman** (2.3/19), **hewar-gazî** (2.6/22), **bax-bostan** (2.8/36), **am-mam** (2.8/57), **xidam-xulam** (10/4), **kilît-mifte** (11/37), **çik spî** (12/40), **lez-bez** (17/13),

1.8- Peyvên Dijwate

Peyvên dijwate ew peyv in ku ji du bêjeyên cuda û du wateyên cuda yên ku li dij hev in, pêk tê. Ev bêje di zimên de hizir û bîrê xurt dikin da ku mirov peyvekê ji bîr kir ji ya dijwateya wê derxîne. Taş jî di vê bareyê de gotiye ew peyvên ku ji hêla wateyê ve li dijî hev in, peyvên dijwate ne. Di dijwateyê de divê rasterast berevajiya peyvê bê bîra mirov. Wekî mînak dema em dibêjin “tarî” divê rasterast tiştê berevajî tariyê, angê “ronahî” bê bîra mirov.¹⁴

Hasan Huseyîn Denîz jî di gotareke xwe de li ser dijwatehiyê rawestayê û go-tiye:

¹² Çetîn Taş, “Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî”, weş. Dîwan, 2013, Stenbol, r.30.

¹³ Rukiye Özmen, “Nîşana Hebûna Me Ziman; Li Botanê Peyvên Sînonîm”, amd. Grûba Zimanperwer, weş. Pêrî, 2012, Stenbol, r. 171.

¹⁴ Taş, Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî, r. 30.

“Di ziman de qasî peyvên hemwate, peyvên dijawate jî hene. Dema mirov peyvekê ji bîr bike, ji peyva dijawateya wê dikare bîne bîra xwe û bi kar bîne. Dibe ku em ramana xwe bi peyvekê tînin ser ziman ku em jê bi guman in, ka tam wateya armanca ramanê dide, yan nade. Wê demê mirov li peyva dijawateya wê dinêre û ger tam li gor armanca ramana mirov be, yan ne li gorê be ji wir dikare binase û bi vî awayî xwe bigihîne rastvegotinekê.”¹⁵

Wek ku li jor hat gotin peyvên dijawate di zimên de bi taybetî ji bo ku peyveyên jibîrkirin û ji bo rastvegotineke tekûz dewlemendiyeke zimên e. Di mamişkên kurdî de peyvên dijawate yê ku me kom kirin, ev in:

Helal-heram (1.1/5), diçe-nahête (1.1/7), erdî-esmanî (1.1/18), dimînîm-diçe (1.1/26), şêrîn-tehl (1.1/27), sibe-êvar (1.1/32), mestir-biçûktir (1.1/32), diçe-radiwestim (1.1/33), sivik-giran (1.1/34), kur-keç (1.1/43), herin-werin (1.1/45), dûr-nêzîk (1.1/62), dimeşe-disekinim (1.1/63), tere-tê (1.1/68), xwe-xelkî (1.1/80), derket-ket (1.1/109), rast-derew (1.1/113), şîrîn-tal (1.1/122), ser-bin (1.1/128), kirîn-firotin (1.1/138), ciwan-kal (1.2/2), dost-dijmin (1.2/7), neyar-heval (1.2/8), val-tejî (1.2/17), şev-roj (1.2/20), girtî-vekirî (1.2/20), spî-reş (1.2/21), beroj-nizar (1.2/27), were-meyê (1.2/63), jor-jêr (1.2/89), bihar-payîz (2.1/16), terr-hişk (2.1/16), hevraz-berjêr (2.2/25), ber-pîştok (2.3/20), dûr-nêzîk (2.3/37), hundur-derve (2.3/58), dere-tê (2.5/8), reşahî-derya (2.5/11), dimire-jîndar dibe (2.5/11), da-berda (2.6/27), razayîyar (2.6/56), hene-tune (2.7/10), rastî-kaş (2.7/18), pêş-paş (2.8/19), zûhaşil (2.8/36), dixim-derdixim (2.8/36), ber-pîşt (2.8/47), pêşî-paşî (2.8/56), girtir-hûrtir (3/91), hûrtir-bilindtir (3/105), qelew-zeif (4/1), biçûk-mezin (5/5), pîr-can (5/28), mak-berx (5/31), dinê-axretê (5/39), hundur-derve (5/70), sîber-hetav (5/85), ciwan-rihspî (5/98), qetûf-cendan (5/141), mirî-sax (7/70), têxim-derdixim (8/68), stûr-zirav (9.2/22), dixebite-nasekine (9.2/46), kurt-dirêj (9.2/190), bişol-betal (9.3/28), hil Didim-datînin (9.3/50), digirî-aşt dibî (9.3/50), pişt-zik (9.3/168), dirûnê/rûdinê- radibe (9.3/201), serevraz-sernişîv (9.4/3), digere-disekine (9.4/20), berjêr-berjor (9.4/23), xalî- tijî (9.4/30), datên-hiltên (9.6/2), sih-tav (10/7), sîber-hetav (10/23), dibemê-diînime (11/18), dipêçî-vedinî (11/29), çû-ma (11/67), rabû-raza (11/87), dihilînim-dideynim (11/103), diçit-nahêteve (12/10), ciwan-ixtiyar (12/37), reş tarî-çikspî (12/40), tere-nasekine (12/41), reş û tarî- nûr (12/45), tarî-ronî (12/72), der-hundur (12/73), gir-hûr (13/13), hesp-mahîn (16/23), vira-wira

¹⁵ Hasan Huseyîn Deniz, “Sazbûn û Bikaranîna Peyvên Kurdî”, <http://www.pen-kurd.org/kurdi/hesen-deniz/sazbun-u-bikaranina-peyven-kurdi.html>

(16/39), vedimire-vêdikeve (16/78), xûya-winda (16/79), ser-dawî (19/10), dirêj-kurt (19/15), fireh-teng (19/15)

1.9- Lêker

Lêker hêmana sereke ya hevokê ye ku hevok bêyî lêkerê nîvçe dimîne. Yanî mebest û meqseda di nav hevokê de bi lêkerê şûna xwe digire û armanc tê cih. Ji ber wê ye ku di zimên de ji aliyê lêkerê ve xurcîkê kê dewlemend be ew zêdetir û bi rahatî dikare hevok saz bike û herwiha ziman bi vî şiklî asê namîne û rewantir dibe. Çimkî barê hemû hevokê dawîya dawî tê li piştê lêkerê siwar dibe. Heke lêker hebe û rast bê bikaranîn, tîr digihije armanca xwe, na heke lêker tunebe an jî nerast be, dibe ku hevok şaş bê fêhmîkirin an jî tîr negihije armanca xwe. Samî Tan di bareyê lêkerê de wiha dibêje:

“Lêker ew cureyê bêjeyê ye ku bi awayekî rêzimanî hêmana sereke ya pêveberê ye û bizavekê yan rewşekê nîşan dide. Di gelek zimanan de bi mebesta pêkanîna ahenga bi kirdeyê re li gorî dem, rawe, avanî û rewşê tê kişandin.”¹⁶

Piştî ku vê pênaseyê dike û wiha pê de diçe û girîngiya lêkerê ji bo hevokê û zimên, dibêje ku hevok li ser lêkerê tê avakirin, bêyî wê hevok ava nabe. Heke mirov bi awayekî din bibêje, tu hevok bêyî lêkerê naçe serî. Hevokê belêker, hevokê nîvçe ye.

Di vê bareyê de jî Kadri Yıldırım ji bo lêkerê pênaseyê bi vî rengî dike: “Ew peyvên watedar ên ku tevger û kirinan li gorî şexs û deman bi me didin zanîn, lêker in.”¹⁷ Di dewama kitêbe de Yıldırım lêkeran ji hêla binyadê ve dike çar beş ku me jî di vê xebata xwe de ev dabeşkirin referans girt û li gorî wî tabloya li jêr ya bikaranîna lêkeran di mamikan de amade kir. Ev dabeşkirin wek lêkerên xwerû, dariştî, hevedudanî û biwêjî dibe çar beş.

Di mamikên kurdî de lêkerên ku me peyda kirin û her yek ji wan bi temamî çend caran hatiye bikaranîn di xebata me ya li jêr de eşkere ye:

¹⁶ Samî Tan, “Rîzimana Kurmancî”, çapa berfirehkirî, weş. Enstîtuya Kurdî, 2011, Stenbol, r. 205.

¹⁷ Kadri Yıldırım, “Temel Aştırma ve Metinlerle Kürtçe Dilbilgisi; Kurmancî Lehçesi”, weş. Mardin Artuklu Üniversitesi, 2012, Mardin, r. 81

Tablo 4: Bikaranîna Lêkeran di Mamikên Kurdî de û Rêjeya Bikaranîna Wan¹⁸

LÊKER	CUREYÊ KÊŞANÊ	RÊJEYA BIKAR-ANÎNÊ	MÎNAK
Lêkerên Xwerû			
Avêtin	Avêt/havêt/avête/dihavêt /davêje/pavêje	43	Bazinê stîyê, xwe avêt deviyê? (Mar) 2.3/49
Bihîstin	Nabihîze	1	Diçize lê nabihîze? (Hêk) 8/54
Birin	Bi-rin/bir/dibe/bibe/dibeme /dibete	16	Hêstira qero, li bänder/bêderê, ne gur dixwe, ne diz dibe. (Mêrî) 2.1/41
Dan	Dan/da/dide/bide/	77	Çendî bideyê têr nabit. (* çav, meqes, nefes) 1.2/22
Dîtin	Dît/dibîne/bibîne	53	Min ji dûr ve dît kevirê, çûm nêzik çar ling û seriyek? (Kûsî) 2.3/62
Dotin	Dot/didoşe	3	Bizna kal e, li ser mal e, ne didoşin, ne difiroşin. (Mêşa Hingiv) 2.1/33
Firotin	Firof/firoş	6	Di zeviyê de nasekine, li bazarê nayê firotin, ji şeker

¹⁸ Me ev tablo li gor sê çavkaniyan amade kir. Lêkerên ku di van çavkaniyan de hatibûn rêzkirin me di formata pdfê de lêgerîna wan kir. Ev çavkanî yek jê pirtûka Kadri Yıldırım ya ku me di vir de daye nişan, ya duyem jî ya Çetin Taş e ku dîsa me da nişan, ya sêyem jî Hinkera Asta Duyemîn a ku Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê amade kiriye. Bnr. Ronayî Onen – Samî Tan, “Hînkera/Asta Duyemîn”, r. 104-107.

			şêrîntir e? (Xew) 1.1/108
Gihaştin	Gihîj/gehişt/digehit	11	Çar bira berdin hev, tu carî nagihin hev? (Çirik-Çirçirik- Makîneya Pêmbû) 2.8/56
Girtin	Girt/girêday/digire/bigire	39	Mamikên min ê mamanî, leşkerê xala girt dora mala. (Sing) 1.1/211
Gotin	Got/dibêje/bibêje	57	Sed mêr hatin bi renekî, sitran gotin bi dengekî. (Mêşa Hingiv) 2.1/34
Guvaştin	Digvêşe	1	Eyar heye mû tune, xwe digvêşe gû tune. (Beq) 2.7/6
Hatin	Hat/dihê/tê/bêt	192	Êrvist e, dar û bist e, heftê û heft zalim hatin neêxiste. (Tifeng) 9.1/39
Hejmartin	Hijmartin/bijmêr	6	... Min pêpkên wê du du hijmartin êk di ma... 18/5
Hiştin	Hêla/dihêle	7	Çav tune lê dimeşe, ling tune lê şop dihêle. (Derzîk/şûjin) 9.2/24
Ketin	Ket/keft/dikeve/bikeve/k evit	102	Gurî ket nav firaqê, min berdayê bi şirmaqê? (Sabûn) 9.2/185
Kirin	Kir/dike/bike/bikit/dikit/diket	262	Mamikê mino, mahîna boz, li meydanê kir toz. Çi ye?

			(Aş) 11/90
Kolan	Dikole	5	Tiştékî min heye, gora xwe bi xwe dikole. (Dilopa avê) 12/15
Kuştin	Kuş	7	Vira xişt li wira xişt, çû dera han kulê lê da kuşt. Ew çi ye? (Gêzî) 9.3/67
Kutan	Kuta/dikutim	10	Dargê du ta, te li xwe kuta? (Pantor-Şal) 9.4/38
Lîstin	Dilîze	2	Marhulîsê di kurê da dilîze. (Dest conî) 9.3/40
Malaştin	Maliştî	1	Mizgefta maliştî, du feqe tê d rûniştî? (Gûz) 6/33
Man	Ma/dimîne/dimînit	35	Tiştékî min heye, kaç û ma nok. Ev çi ye? (Ka çû ma nok) 19/7
Mêtin	Mêjandî	2	Mamikê mino, seyê ne tajandî, berxê ne mêjandî, mêrga ne çêrandî. Çi ye? (Hewa, Adem, Bihuşt) 10/19
Mirin	Mir/mirî/mirît/dimirît/ bimirî/miriye	36	Kalo miriye, dev vekiriye. (Kewar) 11/47
Nivistin	Ni- vistî/nivistiye/dinivî/din ive	7	Mamikê mino, ga di kunê ve dinive, giya li mila digurze. Çi ye? (Amîretê Cinsî) 1.1/104

Parastin	Diparêze	1	Li jor disekine, mirov ji berf û baranê diparêze? (Siwan) 9.3/200
Pêçan	Pêça/dipêçe	3	Pirça pê pen, da nav reza, rez xwe pêça. Ew çi ye? (Kêlendî) 9.1/26
Rêtin	Dirêje/narije	4	Zerikek/tasek tijî morik e, çi qas tol/dol bike, narije. (Hinar) 3/10
Sotin	Disojit	1	Ka disojit, kadîn dimînit. (Sebîl/qelûn) 9.2/44
Şikestin	Şikest/dişikê/şikya/şikêt	13	Diavêjim tencerê(quçxanê) naşike, diavêjim pencerê dişike? (Kutilk) 8/55
Şûştin	Şûşt/şûştî/dişo/dişû/bişû	27	Her ro diya min dest û gunnê Ereba dişo. (Kevçî) 9.2/71
Westan	Westa/diweste	4	Bi şev û roj diçe, lê naweste? (Av) 12/67
Xistin	Xist	4	Êrvist e, dar û bist e, heftê û heft zalim hatin neêxiste. (Tifeng) 9.1/39
Xwarin	Xwar/dixwe/bixwe	77	Mamikê mino, şînahiya wê nayê xwarin, koka wê tê xwarin. Çi ye? (Kartol) 4/25
Xwendin	Xwend/dixwîne	8	Mamikê mino, Qurana

			dimdimî, tête xwarinê, nehête xwendinê. Çi ye? (Kîvark)5/97
Xwestin	Xwest/dixwaze	6	Ez hatim min tu xwestî, derketim bi dilek şikestî? (Cenaze) 1.1/111
Zan	Za/dizê	13	Kaniya kevezê, av tê dizê. (Poz) 1.2/80
Ajotin	Dajo/bajo/diajo	8	Gayê kejo, li hewa dajo. (Teyare) 13/3
Axiftin	Baxivit/baxive	4	Mamikê min e, dilivlive ezman nîne, pê baxive. Çi ye? (Tilî)1.2/132
Jimartin	Bijmêrin	1	...heşt kesa bijmêrin yê nehê derxînin... 18/19
Cûtin	Cût	2	Dûr li min nêzîk bûn, du bûne sê, sih û du ya ma ket û cût. (* pîrî: mirin nêzîk dibit, pêtvî gupalî dibit, 32 didan jî kit û mat dimînin) 7/10
Dirûn	Didirûn	1	Bi spî radiçînit, bi surî têdikin, bi keskî didirûn. (Kezan) 5/17
Dîtin	Dît/dibîne/bibîni	45	Min ecêbek dît di rê de, kê mak dîtiye di zikê bavê de? (Pembo) 5/132

Mîstin	Dimîze	5	Mêr e ji baranê dibizde, ji germê bi xwe de dimîze. (Berfemêr) 12/8
Xuyan	Xuyaye	5	Tiştêkî min heye, sar e bê deng e, ne xuya ye, nayê girtin bê reng e. Ev çi ye? (Ba) 12/22
Viyân	Viyân/divê	6	Şêrekê rahajote te, tu revî rûbarek, kete rêka te, tu biçî dê xendiqî, tu bizîvirî şêr dê te bixwe û divê tu xelas bibî. Tu çi bikî? (Xewn) 1.1/91
Patin/pehtin	Pat/peht	4	Teyrek hat, nanek pat, ne fitr e, ne zekat. (Şana hingiv) 5/15
Pîvan	Dipîve/bipîve	3	Ne kes dikare bixwe ne dikare bipîve? (Agir) 12/86
Bûn	Bû/hebû/tunebû/dibim/dibe/dibî/dibit/dibin	179	Barê gondura 30 bûn, her êkî 30 giheştinê. (Rojîyên Remezanê) 10/11
Çûn	Çû/diçe/diçî/biçî	348	Anîkê manîkê, çû ber kanîkê, rê neda heywanekê. (Cemed/Qeşa) 17/6
Herin	De-re/tere/dihere/terin/derin	16	Tiştêkî min hey emere dihere ber, mere dibe dudu. (Neynik) 9.2/86

Werin	Were/werin	7	Tišto tišto, li dûv min were, ne ker e ne maker e. Çi ye? (Banger) 9.3/128
Lêkerên Dariş- tî/Pêkhatî (- în)			
Barîn	Barî/dibare	17	Tišto tišto, bêvil xišto, barren barî xwe guvišto çi ye? (Jîjo) 2.2/48
Anîn	anîn/anî/tîne/bîne	29	Em çûyin ber pezî, me anî tişteke zêdeyî? (Berx) 2.4/11
Bezîn	Bezî/dibezit/dibeze	23	Stû rahêl bi bendala ra dibezit. (Kew) 2.6/9
Borîn	Diborî/dibore	2	Ga di ser ra diborî, çêl li çema avis dibî. (Ba) 17/4
Civîn	Dicivit	1	Ho dilivî, ho dicivî, ezman nîne pê baxivî. (Lanik) 9.3/56
Çinîn	Çinîn/diçinim/diçînin	3	Mamikê mino, diçînin kêçan, radibin wek riman. Çi ye? (Kuncî) 5/82
Firîn	Difirî/firî/firya/difirin	31	Deve orya, pişkûl firya? (Tifeng) 9.1/4
Gerîn	Di-gerîne/geriya/digerit/dig	24	Du qulê roviya, du çirê neviya, aşek bêav di bin da

	ere/gerît		geriya? (* poz/difin, çav, dev) 1.2/58
Herikîn	Diherike	2	Gava mû dibîne diherike, gava mû nebîne dihetike? (Çav) 1.2/183
Karîn	Karim/dikarim/nikarim	5	Ne kes dikare bixwe ne dikare bipîve? (Agir) 12/86
Kelîn	Kelî/keliya	4	Mamikê mino, li vir keliya, li Stenbolê fûriya/firiya. Çi ye? (Name) 9.5/23
Kirîn	Kirî/bikire	14	Min li dikanê kirî hebek, anî malê bû hezar heb. (Hinar) 3/11
Meşîn	Meşî/dimeşe	11	Şûva reşî ew dimeşî, dil û cîger pê digeşî? (Trên) 13/22
Nêrîn	Nêrî/dinêre/dinêrim	10	Hatim hêt û hêt, min lê nêrî li min bî pêt? (Çiya) 12/77
Revîn	Revî/reviya/direve	6	Roja navî, şeva navî, 7 bira li pey hev direvî. (* Heft rojên heftiyê) 15/10
Şewitîn	Dişewitin	5	Li ser destan dişimite, dikeve çav dişewite. (Sabûn) 9.2/40
Weşîn	Weşî/weşiya	2	Tiştêkî min heye, xeftanşînê hejiya, tep û rep jê weşiya.

			Ev çi ye? (Dara Hejîrê) 5/62
Xebitîn	Xebitî/dixebite	3	Ji min filitî, li te xebitî. (Kêç) 2.1/56
Zîvirîn	Zi- virî/dizivirît/bizivirî/dîzi vire	5	Mamikê mino, li dor te dîzivire, lê nagihîte te. Çi ye? (Doxîn) 9.4/27
Dizîn	Dizî/didize	2	Mamikê mino, nan dizî da kurê kumsor, kumsorî da rêza siwaran, siwaran kir kumêd dîwaran. Çi ye? (Ziman, didan, qirik)1.2/152
Birîn	Birî/dibirin/dibire/bibirî	5	Hindî bibirî kata ji xwe didet. (Mû/pirç) 1.2/37
Girîn	Girî/digirî	10	Tîştikê mino tîşteke e, mirov ser jê dike, pê ra digirî. Çi ye? (Pîvaz)4/32
Kalîn	Dikale	1	Xwar e ne dar e, dikale ne kar e, dixuşe ne mar e. (Rûbar/Çem) 12/29
Orîn	Orya	1	Deve orya, pişkul fîrya? (Tifeng) 9.1/4
Wêrîn	Newêrim	1	Şêr dixwim, newêrim herim cihê şer? (Nanê binê agir) 8/64
Zanîn	Ni-	32	Mamikê mino, pir tîyan e,

	zanî/zane/dizanî/biznî/zanî		heçi nizanît, ew heywan e. Çi ye? (Pîr) 1.1/93
Zirîn	Zirî/ziriya/dizire	4	Ker zirî, tersel firî, kê keve dibe mirî. Ew çi ye? (Ti-ving) 9.1/34
Zûrîn	Dizûre	1	Li mirov dikeve dibore, xuya nake dizûre? (Mar) 2.3/61
Pirsîn	Pirsîn	1	Ji keçekê pirsîn: Diya te kî ve çûye?... 18/21
Qefilîn	Qefilîm	1	Tiştêkî min heye, yek dibê ay pişt amin, yeka din dibê ez fetisîm, yek jî dibê ez qefilîm. Ev çi ye? (Mal, hundur û derve) 11/61
Lêkerên Dariş- tî/Pêkhatî (- andin)			
Pêçandin	Pêçand/pêçandî	2	Rûçikandin, rêsandin, lê pêçandin? (Tajî) 2.4/14
Rêsandin	Rêsand	1	Rûçikandin, rêsandin, lê pêçandin? (Tajî) 2.4/14
Barandin	Dibarîne	2	Ezmanê darîn e, berfê dibarîne. (Muxil) 9.3/73
Bezandin	Dibezîne	1	Bê rûh e, rûha dibezîne? (Gû) 1.1/99

Kelandin	Kelîn	2	Tiştêkî min heye, mirov bi sedan kîlo xwê bikelîne jî dîsa bê xwê dimîne. (Hêk) 8/38
Hewandin	Dihewînî	2	Mamikê mino, sê mêvan tên bot e, yekî dihewînî, duwa nahewînî. Çi ye? (Dendik) 6/23
Lorandin	Dilorîne	1	Tiştêkî min heye, bi qirik e bê ziman e, bi dev e bê diran e, dilorîne ne însan e. Ev çi ye? (Bilûr) 14/5
Şandin	şand/dişnîm	2	Xwedayê mîhrîban, jî ime ra donzdeh sêva şand, me yanzdeha xwarin yekê nexwar? (Rojîya meha Remezanê) 10/38
Kişandin	Dikêşit/dikêşe	4	Hindî dikêşit, xilas nabit. (Tizbî) 9.2/52
Çikandin	Diçikînim	3	Çiz dikim diçikînim, li dîwêr dialiqînim? (Derzîdank) 9.1/169
Çandin	Çandin/çandî/diçîne	6	Me çandin wekî nuka, şîn bûn wekî sêveloka, pê ve hatin wekî gûzeloka. (Pembû) 5/30
Qulibandin	Diqulibî	1	Tiştêk min heye tiştanî, di heft kaş û newala diqulibî.

			Çi ye? (Derzî) 9.2/154
Lêkerên Dariştî Yên Bi Pêşgiran Çêdibin			
Çêkirin	Çêkir/çêdike	10	Tiştê min tişt e, qesra Xwedê çêkiriye, beyna kun tê vekiriye. Çi ye? (Kundir) 4/27
Dadan	Dadayî/dade	4	Mamikê mino, ser bê zad e, her digire û pê dade, çi fayde nade. Çi ye? (Mi- rovên neduhdar) 1.1/85
Daketin	Dakevin	1	...15 kes jê dakevin da gemî niqum nebit... 18/19
Daliqandin	Daliqandî/dadiliqînim	4	Tiştêkî min heye, çîz dikim diçikînim, li dîwêr dadi- liqînim. Ev çi ye? (Derzîdank) 9.2/92
Hilanîn	Hilanî/hiltîne	11	Tiştê min ê tiştanî, paş kevira xiştanî, min kir û te hilanî. (Gû) 1.1/60
Rabûn	Rabû/radibe/rabe/narabi teve	30	Helê melê, padşa rabû serê kelê, rû heye, simêl belê, Ew çi ye? (Pişik) 2.4/4
Rahiştin	Rahêj	1	Hilûse wey ava pêlê, gava mû radihêjjiyê jê tê dengê têlê? (Saz) 13/15

Rakirin	Rakir/rake	7	Kêw kir xurexur, rûyê xwe şa kir, rabî, erdîkî rakir? (Mêhkew û kewikên wê)2.6/61
Raxistin	Raxist	4	Weke kulavekî sûtî ye, ji vir heta Bexda raxistiye. (Ewir) 16/14
Rûniştin	Rûnişt/rûdine/dirûne	44	Hat wekî mîra, rûnişt wekî wezîra, çû wekî feqîra. (Befir/Berf) 17/7
Vebûn	Vebûyî/vedibe	4	Mamikê mino, sêva nermbûyî, hešta nanê ne- vebûyî.Çi ye? (Memik) 1.2/122
Vegerîn	Vegerî/vedigerîne	2	Mamikê mino, heft gira gerî, li xwe vegerî. Çi ye? (Derzî) 9.2/147
Vekirin	Vekirî/vedike/veken	22	Çûme camiyê, min derî vekir tijî ayetê kursiyê? (Dev û diran) 1.2/166
Vequetandin	Vequetandî	1	Sebiyê nemêjandî, mêrga neçêrandî, kerê korê, jig arana vequetandî? (Me- layîket, Cinnet, Şeytan) 10/37
Vexwarin	Vexwar/vedixwe	11	Ser ve çayir e tê çinîn, ji bin ve kanî ye tê vexwarin? (Mih) 2.4/16

Raçinîn	Radiçinît	1	Bi spî radiçinît, bi surî têdikin, bi keskî didirûn. (Kezan) 5/17
Vegerîn	Vegerî	1	Mamikê mino, heft gira gerî, li xwe vegerî. Çi ye? (Derzî) 9.2/147
Vegerandin	Vedigerîn	1	Dema mast didimê, bi reqasa xwe re nîvişk li min vedigerîne. (Meşk) 9.3/35
Raxistin	Raxistî/raxist	4	Weke kulavekî sûtî ye, ji vir heta Bexda raxistiye. (Ewir) 16/14
Rawestin	Rawest	3	Ez diçim, ew jî diçe, ez radiwestim, ew jî radiweste. (Siber/sî) 1.1/33
Derxistin	Derdixe/derxe	7	Zûha dixime, şil derdixime? (Gema devê hespa) 2.8/36
Vekirin	Vekirî/vediket/veken	23	Tiştê min tişt e, qesra Xwedê çêkiriye, beyna kun tê vekiriye. Çi ye? (Kundir) 4/27
Vequetandin	Vequetandî	1	Sebiyê nemêjandî, mêrga neçêrandî, kerê korê, jig arana vequetandî? (Melayîket, Cinnet, Şeytan) 10/37
Razan	Ra za	6	Bi roj raza ye, bi şev şiyar e?

			(Şevşevok) 2.6/56
Raçandin	Radiçînit	1	Bi spî radiçînit, bi surî têdikin, bi keskî didirûn. (Kezan) 5/17
Werkirin	Werkirî/werdikit	4	Bavê mirî, di sê gilvilka werkirî, li nîva rêkan jibîrkirî. Çi ye? (Pîvok) 5/86
Werdan	Werdidit	1	Mamikê mino, hindî xwe kurê werdidet, her paqij e. Çi ye? (Gêsin) 9.1/73
Hildan	Hildidim/hildayî	5	Ho dibêm tevşo dibêm, nav hildidim nabêjim? (Tevşo) 9.1/94
Hilgirtin	Hildigirim/hilgirt	5	Mamikê mino, ê mirî yê sax hildigire. Çi ye? (Landik) 9.3/140
Hilçinîn	Hiçline	2	Dara çinçinê, pelê gozel çinê, kî mêr e hilçinê. (Quran) 10/12
Hilçûn	Hilçûm	1	Mamikê mino, qesra du derî, ji binî tê hilçûm, li serî min got: Ellah û Ekber. Çi ye? (Minare) 11/69
Hilkişîn	Hildikişim	1	Hildikişime ser zinarekî, lê dixim deng diçe hezarekî. Ew çi ye? (Ewr û ezman) 16/37

Hilavêtin	Hildavêje	1	Tiştikî min e ji tiştan e, çêl li vir dizê, golik li wir xwe hildavêje. Çi ye? (Kundir) 4/30
Vemirîn	Vedimire/vemirîne	2	Mamikê mino, şevê xemilîne, rojê vemirîne. Çi ye? (Stêrk) 16/71
Vedan	Vedidet	1	Helbet helbet, ava li bana şilqa vedidet, Şileymûnkê kata ji xwe didet. (Bagurdan/Pangor) 9.3/33
Veman	Vemayî	2	Mamikê mino maman e, heft bizinêd rûtêt til diryayî, şax kopêd didan veweryayî, wê li dû barê barholê vemanayî. Çi ye? (Pîremêr û Pîrejin) 1.1/95
Vereşîn	Vedireşe	3	Kur tê ji dûr tê, gava vedireşe xwîn tê. (Gule) 9.1/13
Lêkerên Hevedudanî			
Avakirin	Ava kir/ava dike	5	Gava min dît min ava kir, pişt da min xwe winda kir? (Ronahî)12/74
Belavbûn	Belav bû/belav dibît	3	Mamikê mino, girêka mû, li serê çyan belav bû. Çi ye? (Mij) 17/26
Derbasbûn	Derbas dibe/derbas dikin	6	Tiştêkî min heye, her tişt di

Derbaskirin			bin re derbas dibe. Ev çi ye? (Pênûs) 9.5/18
Dirêjbûn/kirin	Dirêj bit/ dirêj ke	3	Hindî bêjî, dê dirêj bit. (Rûbar/Çem) 12/28
Germbûn	Germ nabe	2	Li nav agir germ nabe, li nav avê nerm nabe. (Siber/sî) 1.1/31
Hûrkirin	Hûrkirin	1	Gayê beş, dindik reş, tam xweş, tê hûrkirin beş beş. (Şitî/Zebeş) 3/18
Qulkirin	Qul kirî/qul dike	4	Spî spî, dibê şil dike, erdê jî tim qul dike. (Dilopa avê) 12/16
Reşkirin	Reş kir	1	Tiştêkî min heye, reş e ji reşan, keft nav mûyê diya te yê reş, reşa reş kir, dilê diya te xweş kir. Çi ye? (Kil) 9.2/157
Sorkirin	Sor kir/sor dikim	3	Kerê etaran, xwe sor kir, ji bendik û guharan. Çi ye? (Helhelok) 3/60
Windakirin/windabûn	Winda kir/winda bûye	2	Gava min dît min ava kir, pişt da min xwe winda kir? (Ronahî) 12/64
Berdan	Ber da/ber dide/ diberdin	19	Êr (ar) berdî kadînê ka dişewite, kadîn naşewite? (Qelûn) 9.3/183

Destdan	Dest Didim	6	Gava têr dixwe şa dibe, mû dest didiyê radibe? (Erebe-seyare) 13/12
Tevdan	Tev da	1	Lat û lat, min pê tev da evqas welat. (Pêlav) 9.4/7
Xerabkirin	Xerabî kir/xirab kir	2	Gava min danî ava kir, gava min rakir xirab kir? (Mehfûr-Xalî) 9.6/10
Avisbûn	Avis dibî	1	Ga di ser ra diborî, çêl li çema avis dibî. (Ba) 17/4
Parvekirin	Parve kir	1	...Wan pezên xwe li xwe parve kirin... 18/11
Pirsiyarkirin	Pirsiyar kir	1	Çûm dîwana mîr, min pirsiyar kir ji xelkê pîr, kê dîtiye teyr bi şîr. Ew çi ye? (Şev-şevok-Şevgerok) 2.6/80
Naskirin	Nas kir/ nas nake	1	Pelhûra pelxwê ye, heçî nas nake ne ji vê dinê ye? (Nokên şîn) 5/134
Siwarbûn	Siwar bû	11	Tiştikê mino, hel hele har bû, reşole siwar bû. Çi ye? (Kuçik-qazan) 9.3/139
Destavêtin	Dest diavêjmê/dest havêtê	3	Tiştêkî min heye, dev dirêj e, xwîn dirêj e, dest diavêjmê ber diavêje. (Tifeng) 9.1/8
Destpêkirin	Dest pê kir	1	Çûm ser diyarekî, min dest

			pê kir karekî, beqek di devê marekî? (Melhêb) 9.1/81
Hevîrkin	Hevîr dike	2	Kewara agir, hevîr dike nanê hazir. (Tenûr) 11/17
Totbûn	Tot bû	1	Tiştêkî min heye, koffiya xezala, tot bû li çîya û newala. Ev çi ye? (Hîv) 16/60
Tijebûn	Tije bû	1	Tiştêkî min heye; Bi şev razam hewş tije bû, sibehê rabû yek tune bû. Ev çi ye? (Stêrik) 16/50
Şorbûn	Şor dibe	2	Ez dikelênim xwe teximê şor nabe, ez derdixim xwe têximê şor dibe. (Hêk) 8/68
Gêrbûn	Gêr bû	3	Kumê xezalê, gêr bû newalê. (Hîv) 16/45
Siyarbûn	Siyar bû/siyar dibim	6	Hudhud e har bû, reşwêlê lê siyar bû. (Qazan, agir û hiskûk) 7/3
Harbûn	Har bû	2	Tiştikê mino, hel hele har bû, reşole siwar bû. Çi ye? (Kuçik-qazan) 9.3/139
Babûn	Ba bû/ba dibe	3	Fêkiyên wê xelk dibe, pelên wê ba dibe? (Dara Fêkî) 5/112
Şabûn	Şa bû/şa dibe	7	Zînê reşo siwar bû, kulfet

			pê şa bû? (Sêl) 9.3/224
Xûnbûn	Xûn bû	1	Ez çûm qurbanek mi dî, bê xûn bû, berîk hebû bê av bû. Ew çi ye? (Nan, cinet, ce-nime) 10/39
Werbûn	Wer bû	1	Guloka mû, li çiyê wer bû. (Mij) 17/2
Mezinbûn	Mezin dibe	5	Mamikê mino, gilvilkî av didin, golik mezin dibin. Çi ye? (Kundir) 4/28
Mexelbûn	Mixel dibe	1	Ga mexel dibe, gayê dorê zer dibe? (Zilfet) 8/58
Kalbûn/saxbûn	Kal dibe/sax dibe	4	Tiştêkî min heye, Ew kî ye ku mehê carekê kal dibe, dimire û dîsa sax dibe tê dinyayê? (Hiv) 16/54
Cîbûn	Cî dibe	1	Gomeke me heye, sed hezar pez dikeme têda cî dibe, lê qevşa gîha dikimê, naçe. Ew çiyê? (Mûristang) 2.1/17
Pehnbûn	Pehn dibe	2	Mamikê mino, ez ji serî dikim dirêj dibe, ez ji rexê dikim pehn dibe? (Coya avê) 12/84
Lêkerên Biwêjî			
Pêkhatin	Pêk tê	1	Li gor vê rewşê, refa çûkan

			ji çend çûkan pêk tê? (Hej-mara refê: 36 e) 18/38
Jêkirin	Jê kir/ ser jê kir	2	Ga dakir, dûv jêkir. (Cobir) 2.1/36
Ji-hevbûn/jihe vkirin	Ji hev vedibe/ji hev vedike	2	Dest dêxim qunê, dev ji hev vedibe? (Meqes) 9.2/171
Tevdan	Tev da	1	Lat û lat, min pê tev da evqas welat. (Pêlav) 9.4/7
Têrekirin	Tê re bike/tê re dike	3	Şil dike, rep dike, tê re dike. (Derzî û ta) 9.2/82
Jêhatin	Jê tê /jê têt	6	Hilûse wey ava pêlê, gava mû radihêjiyê jê tê dengê têtê? (Saz) 14/15
Lêdan	Lê da	2	Sê nigê sêdar, çar nigê tê da, du nigê lêda. (Sêpêk, meşk, însan) 7/29
Pêlêkirin	Pê lê dike	2	...dibîne û pê lê dike û derbas dibe... 7/66
Lêxistin	Lê xist/lê dixim	3	Ez çûme serê banekî, min lêxist gopalekî, deng çû welatekî. (Def) 14/7
Pêgirtin	Pê digirim	2	Mamîkê mino, pê digirim diçe axur, pê nagirim naçe axur. Çi ye? (Kevçî) 9.2/116

Pêketin	Pê ket	3	Çarnig bir ê ket, dunig bi pê ket, çîzo vîzo bi dorê ket. (Çerçî) 1.1/50
Lihevênêrn	Li hev dinêrn	1	Du xwêhikê (xwîşk) min henin, Îlleh (her dem) li hev dinêrn? (Her du milên tifikê) 9.3/178
Lihevradan	Li hev rada	1	Ji Beda heya Bexda, çel kulavê li hev rada(pêçandî)? (Ewr) 16/94
Destpêkirin	Dest pê kir	1	Çûm ser diyarekî, min dest pê kir karekî, beqek di devê marekî? (Melhêb) 9.3/81
Tevgerîn	tevdigere	2	Ji cihê xwe tevnagere, piştî ketinê tevdigere? (Pel) 5/121
Lêxistin	lêxist	1	Ez çûme serê banekî, min lêxist gopalekî, deng çû welatekî. (Def) 14/7
Fêxistin	fêxistiye	1	Reş e pir tarî ye, du çilê Fatma nebiya, tê de fêxistiye. Çi ye? (Çav) 1.2/212
Serjêkirin	Ser jê dike	1	Tiştikê mino tişteke e, mirov ser jê dike, pê ra digirî. Çi ye? (Pivaz) 4/32
Bidûketin	Bi dû ket/bi dûv ket	4	Mamikê mino, du lingo bi rê ket, çîzo vîzo bi dû ket. Çi ye? (Bangeran) 9.3/129

Piştî vê tabloyê mirov ji bo bikaranîna lêkeran di mamikên kurdî de dikare nîrxandineke bi vî rengî çêke:

Bi temamî li ser hev 189 lêkerên ji hev cuda hatine bikaranîn.

Ji van lêkeran:

52 lêker yên xwerû ne ku herî zêde lêkerên wek çûn; 348 car, kirin; 262 car, hatin; 192 car, bûn; 179 car dubare bûne.

29 lêker yên dariştî ku bi paşgira “-în”ê çêdibin ku herî zêde lêkerên wek zanîn; 32 car, firîn; 31 car, anîn; 29 car dubare bûne.

13 lêker yên dariştî ku bi paşgira “-andin”ê çêdibin ku herî zêde lêkerên wek çandin; 6 car, kişandin; 4 car dubare bûne.

39 lêker yên dariştî ku pêşgiran çêdibin ku herî zêde lêkerên wek rûniştin; 44 car, rabûn; 30 car, vekirin; 22 car dubare bûne.

37 lêker yên hevedudanî ne ku herî zêde lêkerên wek berdan; 19 car, siwarbûn; 11 car dubare bûne.

19 lêker jî yên biwêjî ne ku herî zêde lêkerên wek jêhatin; 6 car, bidûketin; 4 car dubare bûne.

Lêker bi giştî li gorî dem û raweyên cuda hatine kişandin. Lê dîsa jî em dikarin bibêjin ku herî zêde lêker di demên borî de hatine kişandin.

Ev tablo careke din dide nîşan ku zimanê mamikên kurdî ji hêla lêkeran ve jî gencîneyeke gewre ye. Di pêşketin û rewaniya zimên de roleke girîng dilîze.

1.10- Gihanek¹⁹

Gihanek ew cure peyv in ku yan du peyvên cuda yan jî du hevokên cuda bi hev ve girê didin û dibin alîkar ku mebesta vegotinê rast derkeve holê. Ji bo vê em li xebata Tan binêrin ka çi gotiye:

“Her wekî ji navê wê jî diyar e, gihanek bi serê xwe ne xwediyê tu wateyê ne, lê bêjeyan, komek û hevokan bi hev ve girê didin, an jî peyvekê, komekekê bi hevokekê ve girê didin.”²⁰

¹⁹ Gihanekên ku di vê xebatê de cih digirin, li gorî pirtûkên Prof. Dr. Kadri Yıldırım û Çetîn Taş hatine kategorîze kirin û li ser mamikên di vê xebatê de di ber çavan re hatin derbaskirin.

²⁰ Tan, “Rizimana Kurmancî”, r. 195

Durust e ku bi serê xwe tu wateyeke gihanekan tune. Lê belê ev nayê wê maneyê ku gihanek di zimanekî de cihekî girîng û erkeke mezin nagirin. Berevajî wê heke gihanek di zimanekî de tunebe dibe ku avakirana hevokan biba pirsgirêk û di vegotinê de tevlihevî û şaşfêhmkirin derkeve holê. Herwiha her çiqas peywira wan, girêdana hevok û peyvane be jî her gihanek nabe ku di cihê hev de bînan bikaranîn. Li gor xwe her gihanek, xisûsiyeteke xwe heye û cihekî xwe yê xwemal heye. Ji ber wê ye ku dema em bala xwe didine mamikên kurdî, em dibin ku tê de bikaranîneke gihanekan bi awayeke siruştî ji zimanê gel heye ku ev jî rêbaza herî rast e. Çimkî bêyî ku bê fikirin ka kîjan gihanekê li ku derê bi kar bînim, jixweber xwezayî ger lazim be ew gihanek dikeve şûna xwe di zimanê gel de.

Gihanekên ku di mamikên kurdî de peyda bûne ev in:

(Û) Xodanê pez û mêş e, bo ebdal û derwêş e. **(Şivan 1.1/23)**

(Paşê) Tişteki min heye tiştanî, ji diya xwe dibe, panzde ro disekine, **paşê** dest û ling çêdibe. Ew çi ye? **(Beq 2.7/8)**

(Dîsa) Tişteki min heye, mirov bi sedan kîlo xwê bikelîne jî **dîsa** bê xwê dimîne. **(Hêk 8/38)**

(Lê) Diçize lê nabihîze? **(Hêk 8/54)**

(Çiqas) Tişteki min heye çiqas bixwe, têr nabe. **(Agir 12/9)**

(Lewra) Mamikê mino, bîst mêrê dirî, hatine barek tirî, neşyan barken **lewra** berda girî. Çi ye? **(Mirovek tenê ye navê wî jî bîsto 7/54)**

(Eger) Mamikê mino, eger rabû hindî çiyayekî ye, eger raza hindî gayekî ye. Çi ye? **(Kon 11/87)**

(Heke) Tişteki min tiştan e, **heke** te dest havêtê dengê şeşa ne, **heke** te dest jê berda, mirî ye û ruh tê nîne. **(Tifeng 9.1/10)**

(Jî) Çar bira nin, her çar **jî** di xetekî de cot dikin? **(Şişkên gora 9.2/170)**

(Ne...) Dirêj e **ne** mare e, kej û hît e **ne** kar e, serî hişk e ji dar e. **(Werîs 9.3/61)**

(Nema) Tişteki min heye, ku tere **nema** tê. Ev çi ye? **(Mirî 1.1/68)**

(Ku...) Tişteki min heye, yekî ji yekî re got: **ku** ez diherim kesik nikare min bisekinîne. Ê din tu ji min re jî dibêje? Got: kesî behsa te nekiriye. **(Av û Agir 7/37)**

(Dema) Dema jêhel diçit berê wî li jurda, **dema** jurda diçit berê wî li jêhel. **(Tifeng 9.1/1)**

(Gava) Kur tê ji dûr tê, gava vedireşe xwîn tê. **(Gule 9.1/13)**

(Bila) Eva deva hanê nakeve hundir, serê wê jê ke **bila** bikeve hundir?
(Sîwan 9.3/181)

(Hew) Gava digêrê mû, dibêjê yê dinyayê **hew** bikê, ji bo parîkî xwe diavêje sewkê? **(Masî 2.5/9)**

(Ne...ne) Tiştê min tiştanî, **ne** pê pê ve ne, **ne** panî, bixwe diçite ser banî.
(Dûkêl/kadî 12/2)

(Yan...) Dûr va çêlekek ketiye ser lodê, gîhê dixwe, Çawa zanivî ga ye **yan** çêlek? **(Çêlek 19/2)**

(Yek...yek) Ji wê da tê, **yek** li til e **yek** li mil e, **yek** jî tê da vilevil e. **(Jina bi-hal 1.1/21)**

(Hem ... hem) Dernakeve ji mal e, **hem** ciwan e **hem** kal e, geh şûr e, geh mertal e, **hem** neyar e **hem** jî heval e, geh şîrîn e geh tahl e? **(Ziman 1.2/169)**

(Hin...hin) Tiştêkî min heye, **hin** ji hesin, **hin** ji bizin, du heb ji wan gayê mezin, tev bi hev re dibezin. Ev çi ye? **(Ga û cotkarî 2.8/34)**

(Car... car) Hêlîna şimşetorê, **car** li beroj e, **car** li nizar e. Çi ye? **(Dûngê beranî 2.8/42)**

(Geh...geh) Tiştêkî min heye, her tim li mal e, **geh** şîrîn e **geh** tal e. **(Ezman 1.2/1)**

(Çawa...welê) Ji hire û afirê, **çawa** deynê **welê** difirê? **(Heyv 16/92)**

(Dema ku) Tiştêkî min heye, digere digere, **dema ku** disekine devê xwe vedike. Ev çi ye? **(Şekal, pêlav 9.4/24)**

(Heya) Tiştêkî min heye, **heya** meriv goşt nediyê nameşe. Ev çi ye? **(Şekal, sol 9.4/21)**

1.11- Daçek²¹

Daçek hêmaneke hevoka kurdî ye ku bêyî wê mane kêmanê dimîne û tevilhevî pêk tê. Her çiqas di hin dever û devokên kurdî de daçek winda bibin jî bi temamî ji holê ranebûne û di wan devokan de jî li hin deran heke daçek neyê bikaranîn kêmasî xuya dibe. Em dikarin ziman bişibînin malekê û hêmanên wek gihanek, daçek û hwd. jî bişibînin odayên û beşên vê malê. Ew mal ji derve ve her çiqas wek avahiyek bixuyê jî dema ku tu ketî navê û te beş û jûrên wê nedîtin tu yê wek avahiyeke vala bibînî. Ziman jî eynî wisa ye. Dema ku tê de kêmasiya van hêmanan hebe wek avahiyeke vala dê bixuyê. Ji ber vê yekê daçek jî ji bo zimanekî tekûz û ji bo pêşketina hizra wî zimanî yek ji hêmanên herî girîng e.

²¹ Referansên daçekan jî li gor heman çavkaniyan e ku ji bo gihanekan referans hatibû girtin.

Di mamikên kurdî de daçekên ku em li ser rawestan û bikaranîna wan bi mînakekê nîşan da, ev in:

(Bi) Bi şev bi roj mezin dibe, damarê wî heye, xwîna wî tune ye? (Dara ku şîn dibe 5/101)

(Bê) Qesra sipî bê derî. (Hêk 8/5)

(Di) Xalê min Emer e, sê kurtekên di ber e, du sipî ne êkê zer e. (Hêk 8/2)

(Ji) Rûto ji pûrto dibit, pûrto ji rûto dibit. (Hêk 8/16)

(Li) Tişteki min heye, şêrîno li darîno. Ev çi ye? (Hingiv 8/36)

(Bi...re/ra) Uşe keru, bi dû min ra weru. (Bagurdan/Pangor 9.3/27)

(Bi...ve/va) Ker bi bar ve çû di şkeftê ve. (Kefçik 9.2/30)

(Bi...de/da) Kalê rû bi dar de çi ye? (Derî 9.3/194)

(Di...de/da) Serî li derve, binê di erdê de? (Sing 9.3/210)

(Di...re/ra) Serî yek e binê du, di qûna bab û bapîran ra çû. (Şerwal 9.4/11)

(Ji...re/ra) Wekî pîrpel e, nivîs lê bel e, bi bend û bal e, ji te re heval e. (Pirtûk 9.5/10)

(Ji...ve/va) Belot belot, ji ser ve req e, ji bin ve pot. (Berîk 11/20)

(Ji...de/da) Ji hire û wê de, sed mal û mezê, di nav sima ga da? (Kunmêwî 11/115)

(Li ber...) Pişo pişo nêgiz, li ber ava dengiz, ne gur dixwe ne jî dibe diz? (Pir 11/127)

(Di ser...re/ra) Di ser avê ra diçit sihê nakit. (Deng 1.1/24)

(Li ba/bal...) Çil mêvanê şuştî, li ba hev rûniştî? (Neftik-Kîbrît 9.2/166)

(Ji ber...) Hûr e wekî kirzin, reş e weku bizin, hakim ji ber dilerizin. (Kêç 2.1/54)

(Bi ser...) Mamikê mino, guhbêlo bi rê ket, girovero bi ser ket, xeftanzero bi pey ket. Çi ye? (Ker, barê tirî, moz 7/45)

(Bi wî/wê (Pê)) Tişteki min heye, pê digirim tere axir, pê nagirim naçe axir. Ev çi ye? (Kevçî 9.2/95)

(Ji bilî...) Mamikê mino mamanî, yê li bin mêwek sadanî, ji bilî Xwedê kes nizanî. Çi ye? (Jina bihemle 1.1/76)

(Li bin...) Şiva ter e, li bin axê. (Mar 2.3/17)

(Di bin...ve) Hizar mirovê di bin lihêfkekê ve. (Hinar 3/5)

(Di bin...de) Minara sor e di bin erdê de çi ye? (Gêzir-gizêr 4/49)

(Ji bin...) Mamikê mino, deng ji bin têt, ser diçemît. Çi ye? (Tir û fis 1.1/94)

(Ji bin...ve) Ji ser ve hosî, **ji bin** ve pirasî. **(Belgêt çolî 5/32)**

(Ji bo...) Tiştêkî min heye, **ji bo** dinyayê hemiyê lazim e. Çi ye? **(Nav 1.1/98)**

(...cem...) Ji hire û **cem** te, çip li qûna te? **(Kêç 2.1/44)**

(li dor...) Mamikê mino, **li dor** te dîzivire, lê nagihîte te. Çi ye? **(Doxîn 9.4/27)**

(bi dor...) Çarnig bi rê ket, dunig bi pê ket, çîzo vîzo **bi dorê** ket. **(Çerçî 1.1/50)**

(Li dûv...) Gayê li nav govê nivistî, pezê li dûv qûnê ve damiştî. **(Dolab 9.3/49)**

(Li hindav) Behrek av, marek li nav, teyrek **li hindav**. **(Lempe/Çira-Momik-Fanos-Lox 9.2/12)**

(Li jêr) Teq û req li jor, li ban dixê **li jêr** û jor? **(Çeqçeqa aş 11/134)**

(Li jor) **Li jor** disekine, mirov ji berf û baranê diparêze? **(Sîwan 9.3/200)**

(Li kêlek) Cêwî ne **li kêlek** in, ne goşt in, lê nermik in, ev çi ye dê fêm bikin? **(Guh 1.2/16)**

(Li mal) Mamikê mino, min kîrî yek, **li mal** bû sed û yek. Çi ye? **(Hinar 3/63)**

(Li nav) Mamikê mino, firto fiyo, **li nav** deviyo. Çi ye? **(Qîvar 5/87)**

(Li paş) Tasa danya, **li paş** xanya. **(Kirmorî 2.1/65)**

(Li pey) Çûme çolê çolbeyarekî, heft dûv **li pey** beranekî. **(Şitî/Zebes 3/20)**

(Li pêş) Mamikê mino, aş e aşê çend xeraş e, du li paş du li pêş e. Çi ye? **(Guhan 2.8/44)**

(Li pişt) Xana **li pişt** malan e, dibe kinc bi însan e? **(Pembû 5/145)**

(Li ser) Tiştêkî min heye, sindoqa xilqandî, li ser darê daliqandî. Ev çi ye? **(Gûz 6/20)**

(Mîna...) Nav mîna navê tazî, toponî mîna topono xîştiro? **(Terazî 9.3/203)**

(Nav) Hade û made, korîka xo bade, here di nav zevîka bi qurad e. **(Coka avê 12/14)**

(Ji nav) Tebeqa li ser tebeqê, **ji nav** da marê gezekê, di ser da konên rûvîya, di ser da çirayên nebiya, di serda dehlên hûta. **(Lêv, ezman, difin/poz, çav, por 1.2/10)**

(Di nav...de/da) Wî lay pêjan, vî lay pêjan, **di nav da** morî û mercan. **(Çav 1.2/25)**

(Nik) Mamikê mino, şev têt şemal têt, gah têt gopal têt, **nik** padîşah û sultan têt. Çi ye? **(Heyv 16/75)**

(Li pişt) Du rêz giya, **li pişt** çiya. **(Kezî/Gulî 1.2/43)**

(Bi pişt) Tiştêkî min heye, ji tiştan tişt e, bi parsî ye û **bi pişt** e, bê xwîn û bê goşt e? **(Pel 5/140)**

(Pişt) Xalkî xala, çû **pişt** mala, şingîn kete ezmana? **(Birûsk 16/108)**

(Bi rex) Tiştêk min ê bêhnxweş e, dara qudretê, xizêmeke **bi rex** ketê. Çi ye? **(Nêrgiz 5/84)**

(Rex) Mamikê mino, wî **rexî** kaş wî **rexî** kaş, di nav da topek qumaş. Çi ye? **(Kitêb 9.5/22)**

(Heya) Pîrikek min heye, ji sibê **heyâ** êvarê pîna (pehînan) li xwe dixê. **(Sêla Nan 9.3/100)**

(Heta) Dirêj, dirêj, dirêj, ji vir **heta** serê dinê, nagêyê boça kerê. **(Rê 11/44)**

(Hetanî) Pîrê tê nava civatê, hetanî mîza xwe neke naçê? **(Çaydan 9.3/205)**

1.12- Bikaranîna Peyvên Sereke yên di Sêwirandin û Danasandina Têgehên de

Peyv ji bo zimanek her tişt nebe jî reng û rewş, xeml û bejna wî zimanî ye. Bi tenê ne qodên gramerê dikarin zimanekî biafirînin ne jî peyv bi serê xwe. Westê ku ev qodên rêzimanê û peyv tên li cem hev û wê çaxê dirûvek derdikeve holê û bi alîkariya aqil jî ew vediguhêre hebûnekî ku navê wî jî ziman e. Ji ber vê yekê ye ku hin teorîsyenên zimên di hişê mirovî de manegirtina têgehên çawa çêdibe, serê xwe li ser êşandine. Di vê bareyê de Vygotsky wiha gotiye:

“Mirov tenê peyvên ji ber bike û têkiliyekê di navbera wan û heyberan de çêke, ji bo ku têgehê derkeve holê têrê nake. Ji ber vê berî ku meriv peyvên ji ber bike divê pirs-girêkek hebe ku mirov ji bo çareserkirina wê, serê xwe biêşîne û li gorî wê kontekstê li çareseriyekê bigere.”²²

Dîsa di heman pirtûkê de Vygotsky ji Paulhan gotinek neqil dîke û wiha dibêje: “Peyvek hesa xwe ji wê hevoka ku tê de derbas dibe, digire. Ew hevok ji paragrafê, paragraf ji pirtûkê, pirtûk ji nivîskar digire.”²³

Yanî em dikarin bibêjin hem bê peyv nabe hem jî tenê bi peyvên çênabe. Ji ber wê dema ku di mamikên kurdî de qala “keç, kiç, qîz”ê dibe di nav kîjan konseptê de çawa û bi kîjan têgehên danasîna wê tê kirin, ji bo fahmkirin û bi-destxistina wê hêmayê rêbazeke pir muhîm e. Em vê yekê bi têra xwe di mamikên kurdî de dibînin ku ev yeka di tabloya jêr de eşkere ye.

²² L.S. Vygotsky, “Düşünce ve Dil”, r. 87

²³ Vygotsky, h.b, r. 207

Tablo 5: Hêmayên Sereke yên Mamikên Kurdî û Têgehên ji bo Sêwirandin û Şayesandina Wan

Hêmaya Sereke	Pêyvên ku di Sêwirandin û Danasîna Hêmayan de Hatine Bikaranîn
Keç, keçik, dot, qîzik, kiç	Tirî, bitam, xelk, helal, xwedan, heram, teyr, hêlîna xwe, firîn, hesp, danîn, delala dê, nêrî, gan, guhan, nehatî beran, morîka qul, belendîr, zayîn, çavê herkesî, qismet
Jina bihemle, kulfeta hemle, jina bihal, hemle, jina bi ducana	Hêlîn, tav, sîya êvarê, qûtîka Silêmanî, Xwedê, zanîn, sindirûka Silêmanî, erd, esman, behr, mirin, vilevil, buxçik, kundir, daliqandî, çav, beliqandî, qûç, neh, mezel, sindoqa Silêman
Çav	Du gol, reş û hişîn, pencere, bêderî, şev, girtî, roj, vekirî, spî, reş, tîj, têrnebûn, odeyek, cotek qazî, kanî, morî û mercan, dîtîn, hêlîn, nîvek, beroj, nizar, stêrik, çirûsîn, derî, birûsk, birû û bisk, xuşkên cînar, bawer, gûlên geş, reqisîn, çilmisîn, kulekêd bêderî, perçîn, kewa gogerçîn, çira, mû, diherike, dihetike, mijang, rondik, nîsk, tarî, çilê Fatma nebiya, fêxistî
Ziman, ezman	Mal, şirîn, tal, ciwan, kal, şûr, mertal, şirîn, şekir, jehr, bilbilek, rûniştî, hingivîn, gayê sor, gelî, girêdayî, dost, dijmin, topek qumaş, şûrekî şîn, seyekî har, lawikê kumsor, tazî, nayê xwarin, sersork, ga, neyar, heval, serberdayî, qazikê qûnxwar, zilindar, bilûr
Mêşa Hingiv/Hingivîn	Gû, derman, nexweş, teyr, totik, pahtin, bizna kal, doşandin, firotin, sed mêr, stran, mirîşk, kepir, zîrç, şekir, nizar, nalîn, deng, dangan, tewş û tirar, behr, bênder, vizeviz
Morî, gêrik, mûris-tang, mêrî, mûrî, mêwî	Ker, hêstir, bar, qalib, mezin, navtengbestî, goşt, hestî, qulek, keriyekî pez, gom, sed hezar pez, rêz, fêz, ser, ûr, hêstira qero, gur, xwarin, diz, birin, pezê hemeşîn, keriyeye pez, lez

Mışk	Bazdayîn, quncik, simbêl tîj, guh belîk, hel hel, bel bel, çindik, du dest, du pê, mal, kun, dûv rût
Kêvrîşk, kêroşk, kêwrûşk, kêroşk	Lotik, qendêr, şaxêt bizina, guhêt kera, pêt gurga, çav, zîq, deşt, ber, hevraz, berjêr, tirs, tajî, razan, devî, terîsork
Kûsî, kîsel, kusî, şkevlatûk, kosî, kêsûle, kûsele, kosele, kîso	Çolî, xwarin, kar, mişk, mar, çulixur, text, kalekî bêbext, xiştanok, giya, çerm û çîqal, mû, dûv, pîr, goştê jar, çêrîn, dizelit, hêk, dep, dar, kun, xişik, çar çemil, soffik, ferşik, pişt, hûs, qulûz, kevir, hişkîn, req, stûqaqîçk, çarçeng, kulav, tûtik
Mar, mer	Qûn, nîvek, şiv, terr, guher, xar, bin, dîwar, zil, dîn, îman, ber, piştok, gilover, çerm, mû, qesas, bazin, nal, tizbî, asin, sar, devî, teşik, meşîn, bêling, xuyakirin, zûrîn, werîs, beyar
Pişik, kitik, pisîng, pisik	Rih, simbêlbel, pişo, kela, taq, doşek, nir nir
Kûçik, se	Belek, beyar, av, vexwarin, çelçel, çar ling
Masî, mesî	Sîng, şêr, çav, mar, dirinde, av, pêlewan, bajayî, bêcan, şimşedarî, bêdest, bêling, avjenî, şop, toz, qemçik, hesp, bask, teyr, reşahî, derya, dûv, çem
Mirîşk	Dergoş, hundur, mal, xatûn, çilkezî, bezîn, rûto, pûrto, diçîze, şîr, pizdan
Kew	Lawik, çav, bikil, xatûn, kendal, bezîn, dengbêj, dengzelal, qewm, neyar, stran, pal, dezî, ling, hewar û gazî, nikul, dixwîne, mela, aşiq, gewende, dijmin, xelk û alem, çavkil, çem, fedî
Beq	Îr, eyar, mû, guvaştin, çerm, çîqal, dûv, çar dest û pê, panzdeh ro, qulîpançî, zirçine, avjen, nameşe, kevil, pirç
Guhan, çiçik	Çar, çêlek, heşt, dêlik, çeç, maçeç, fitefelek, xeraş, pêş, paş, tîr,

	avêtin, av
Hêstir, qantir	Rez, bêber, dê, hîr hîr, bav, zirr zirr, kur, zir, mezintir, bilindtir
Hirc	Beroj, tirs, nizar, birs, qewet, nawergere
Hinar	Dîzik, dindik, riştin, simê ga, birincê qutay, kumê sorik, morik, hezar, lihêf, himban, dan, xwê, savar, quliya darê, sed, tolkirin, rêtin, dikan, hebek, hezar heb, qazan, qesreke bêderî, denû, gilorkirin, nexweş, ta girtin, serê darê, lib lib, sûk, mal, kûpik, mircan, taliqandî, gulok, sênî, guliya darê, buhar, girek, kirîn, kasik, çiqê darê, çil heb, melez, çil tax, çil ortax, çil miştax, gelek, tejî, garis, ode, rûniştin, bînder
Zebeş, şitî	Kevz, av, zayîn, behr, şîn, masî, reş, sur, zingîr, beş, dindik, reş, hûrkirin, beş, tam, xweş, bajêr, dîwar, kilîk, asin, dûv, terr, av, golik, kap, kesk, mifte, qesra şîn, bêderî, gov, mihên qer, kulîlk, kanî, fistankesk, kirassor, bijkojreş, bazin, newal, ber, pişt, xwîn
Pivaz	Spî, şîn, heftê, cilo, heft qat, şaşik, bin erdî, pat, gok, sor, çerm, spî, gilovero, eyar, zer, tas, sibe, xwarin, nîvro, heval, êvar, neyar, seyîd, mela, sofî, serjêkirin, girîn, çil çîk, çil berçîk, çil ode, çil kilîle, bayê qul, telîs
Kulind, kundir	Qelew, kap, zexel, mexel, beyn, kun, Xwedê, avdayîn, çêl, golik, nivistin, veristin, helan, dûngên beranekî, kab, av, sing
Genim, genimok	Dar, şirîn, gulî, zêrîn, binî, ax, nav, şax, serî, zêr, deşt, kok, erd, ker, por, gijik, qirşik, kesk, tîrojok, spî, reş
Kivark, karî, kifkarik, kidadik, karûk, feqîroşk, kavkelik, kalkevîk, kuvarek,	Quran, xwendin, xwarin, goşt, hêsk, kitêb, hûr, kon, stûn, ser, spî, pê, pan, gelî, fotir, gom, lingê kewê, perê Quranê, kal, pal, dewsa qûnê, kaxiz

karok	
Gûz, gwîz, goz	Tenûr, nan, genimî, du, kade, qesr, begzade, rûniştî, ode, feqe, kum, dîzik, tije, ard, kêrg, tendûra dadayî, nanê badayî, şûstî, sindoq, daliqandî, çantik, jehr, şekir, şirîn, tahl, sêv, biçûk, dûvê mihan, birûn, kilor, mizgeft, maliştî, bêderî
Mewîj, mêmîj	Kurî, jêkirin, şax, bab, şirîn, kur, nevî, dîn, şîn, şirîn, har û dîn, pîr, qermeçî, qırş, qûn, darik, boç
Hêk	Kolav, dersok, sê kurtek, du spî, êk zer, du av, tirar, qesra spî, bêderî, xanî, qube, bêkutek, law, zer, reng, av, şemitîn, gilovir, pencer, pêst, qutik, şilq, avkên bana, rûto, pûrto, pê, panî, cêr, zîv, cirn, aşkî bêderî, bêserî, bêberî, şikestin, kiras, teht, şil û şeht, sor, şil, zuha, ter, hişk, xwê, kelandin, mal, hundur, esmer, kulek, perde, bîr, çavbeloq, şor, bêqul, avis, sor
Hingiv, hingivîn	Şêrîno, darîno, dermanê nexweşan, gûyê mêşan, xwarina axan, rêx, xwarina şêx
Tifeng, tiving, tiveng, tifing	Jur, jêhêl, ber, dest, ketin, lingek, şer, orîn, pişkul, firîn, zirrîn, marê mirî, qûn, dev, dirêj, xwîn, deng, bêrûh, mirî, dû, kûr, dûr, mirî, dar û bist, tir, serdirêj, qûnqelêş, beravêtin, marê mirî, kûrka tarî, agir, barîn, mist, bejna bûkan, hêka çûkan, bizmar, kutan, enirîn, fişqî, tilî, qul,
Lempe, çira, momik, fanos, lox, lemp, lambe	Tilî, tarî, xanî, ron, biçûk, tijî, ode, refik, defik, ser, zêr, behrek av, mar, teyr, pir, birk, av, zayîn, marê mirî, teyrê zêrî, taca zêrî, av, kap, ro, betilîn, şev, xemilîn, nûr, gul, bîr, werîs, lem, kef, marezerk, steyr, mewîj, bûk, pepûk, ser, minare, nav, cehneme, carîye, xatûn, çalîk, sorê qiyametê, elamet, agir, biriqîn, eywan, şûstî
Kefçik, kevçî, kevçik	Reprepîsk, qefteka kîran, şûstin, bar, çûn, şkeft, hundir, gewde, derve, poçik, aş, dest û gunnê ereban, şemitîn, ketin,

	girtin, axir, dox, kurrî, qewd, şîşik, qulik, baxek çavik,
Bagurdan, pangor, bangeran, bangur, loq, gindor, lox, banger	Dû, zivistan, bişol, havîn, betal, du qîno, pê, pan, ban, hevsar zero, şilq, kat, çîzevîz, teqereq, guregur, bezîn, du kezî, kudîn, misîniko, sewt, ka, xiştexişt, ber, pişt, şimîn, darqûn, girovero, xanî, bêpê, tîj, didan, mela, du şaşik, atûr, ezab, axa, hawar û gazî
Cerîfk, sivnik, çîtik, gêzî, carût, melkez, gêzik, milkis	Rih, dirêj, xişt, pişt, venekirin, simsimo, pišta derî, rûniştin, pişt, girêdayî, quncik, girêbest, tîjî dest, şev, xatûn, roj, qewraş, qefkî pûş, destmal, bûk, nava malê
Pêlav, sol, şekal, îkapet, qundire, qeqebik	Kew, gerandin, bar, ker, lat, tevdan, welat, girêdan, çûn, vekirin, sekinîn, hul, dol, ro, êvar, dev, vekirî, goşt, dayîn, meşîn, pê, qul, asin, bezîn, qam, zincîr, barê gamêşê, razan
Pênûs, qelem	Mele, aqilmend, ruh, bin, çûn, ximav û xar, lastîk, dar, tilî, kaxez, tîp, rêz, bidev, bêziman, bêfikr, bêraman, zanîn, nikil
Nivîn, mavling, cihnivîn, kulîn	Şev, bûk, roj, pepûk, danîn, hilanîn, cêrî, xatûn, xemilîn, kemilîn, ûr, pehn
Quran	Çil taq, çil bertaq, çil ode, sê derge, sê hucre, çil, derp, derpîç, xolam, xecîc, pel, dismal, şîr û şekir, zeviya spî, tovê reş
Aş	Tijî, têt, dirît, gîskê gorrî, tebeqe, kon, qûn, li ser, av, rûbar, diz, birin, gur, xwarin, sindorîk, kilîl, hespê boz, afirê quloz, sor, spî, li ber, çem, şev, bûk, roj, pepûk, xwelî, jêhatî, teqoreqo, devê avê, nirrî, maydan, toz, stûn, naşêkire
Kon, xîvet, kun	Dûr, ga, nêzik, çiya, mûyê karan, dar, nivistin, rabûn, pêçandin, girêdan, werîs, mexilîn, reş, pirçik, xanî, bêdîwar, stûn, karîte, biban, bêax, çar, çepin
Av	Werz, têt, korî, badan, bûrr bûrr, çûn, şûştin, dijmin, agir, dar, bizmar, ranegirtin, xar, kişîn, nasekine, spî, tazî, bêling,

	meşîn, şiyar, ranazê, şev û roj, westan, bezîn, ghiştin, zûwa
Gemî, keştî	Erd, esman, hêlîn, betrewan, hefsar, dest, însan, zincîr, gol, çûn, rê, rêç, toz, bilez
Bilûr, bilûl	Qevdek mû, keyf, dîwan, qirik, bêziman, bidev, bêdiran, lo-randin, dar, hişkê gûz, deng, bandor, zîz
Def	Serî, çerm, binî, dar, çirtik çilûrî, bizmar, kutan, deng, bêdev, bêdiran, bêkinc, eyar, dawet, ban, lêxistin, gopal, dizire
Sal	Dozdeh ta, çar bira, çar diyar, germ, hênik, şilî, sar, dergih, 12 kilîl, sêsîd û şêst, reş, belek
Hîv, heyv, hîva nivî	Tas, mast, guhar, rast, bazin, şewq, hespê belek, xelek, meh, carek, kal dibe, dimire, dizê, koffî, newal, kerî, stêr, kum, gêrbûn, gol, teşt, totbûn, çîya, kezî, şev, şemal, zer, xwar, firîn, tûtî
Stêr, stêrk, stêrik, istêrek	Gayên beş, mercan, helal û beybûn, sêvên sorgulî, sênîka mircanan, ban, êvar, çem, spêdê, tendûra zimzimî, roj, bûk, şev, pepûk, xemilîn, temirîn, dîzika daniya, qîzikên çavbikil, kofiya hişîn, hêkên neqşîn, vemirîn, vêketin, xûya, winda, çirîsk, agir, xwelî, hedimandin, ban, xiştan
Berf, befir	Spî, şekir, difire, bêper, esman, ajotin, gayê kejo, şîr, barîn, deşt û banî, girt û danî, kulav, radan

Encam

Weku encama giştî piştî vê lêhûrbûnê hat dîtin ku mamik çeşneke anonîm a ji aliyê bikaranîna zimanî ve pir dewlemend e. Lêbelê kîjan taybetî û pêkhatyên ziman ên ku herî zêde tê de xuya ne, wiha dikare bê rêzkirin:

Berî her tiştî, ji bo ku cureyekî devkî ye, lewma ji aliyê deng, kêşan, pircure-jiya navan ve tesîra devokên Kurdî tê de xuya ne.

Ji ber ku mamik pîranî di warê şênber ê ziman de hatine ristîn, lewma peyv û têgehên şênber ên zimanî herî zêde berbiçav in.

Ji aliyê morfemên gramatîk ên weku gihanek, daçek û hwd. ve çî bi awayekî devkî çî jî nivîskî bin, pareke zêde ji van morfeman di mamikan de hatine bikaranîn.

Dîsa ji ber taybetiya xwe ya gelêrî ji aliyê hêmayên ku li ser hebûnan hatine avakirin, tê xuyan ku texeyula civaka Kurd a gundewarî hatiye nîşandan an jî weku ayîneyeke wê civak û derdorê ye.

Herwiha ji aliyê lêker û rengan ve jixwe nixxandineke giştî di dawiya herdu tabloyan de hatiye kirin. Lêbelê ji bo herdu babetan jî nixxandineke giştî ew e ku reng û lêkerên hatine bikaranîn pircureyî ne.

Çavkanî

- Ahanov, Kaken: *Dil Bilimin Esasları*, vgz. Murat Ceritoğlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- Akbaş, Emin: *Tiştonek 1*, Weşanên Yekîtiya Mamosteyên Kurd/YMK, Bremen, 2006.
- Aksan, Doğan: *Her Yönüyle Dil; Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Alkan, Abbas: *Çîrok û Jiyan*, Komal, Stenbol, 2004.
- Baskın, Mehmet Şirin: *Pênas, Taybetî û Senifandina Mamikên Kurdî (Kurmançî)*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez a Çapnebûyî, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Mardîn, 2013.
- Berwarî, Mahir: *Metelokanê*, Berhevkarî, Elmanya-Dortmund, 2009.
- Celîl, Ordîxanê - Celîl, Celîlê: *Kurdîsky Folklor*, b. II. Moskova, 1978.
- Denîz, Hasan Huseyîn: *Sazbûn û Bikaranîna Peyvên Kurdî*, <http://www.penkurd.org/kurdi/hesen-deniz/sazbun-u-bikaranina-peyven-kurdi.html> (13.07.2014).
- Eren, Muhsin: *Mamikên Gundê Şêxê Reş ê Girêdayê Şirnex*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez a Çapnebûyî, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zinadî, Mardîn, 2013.
- Ergin, Muharrem: *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım ve Dağıtım, İstanbul, 2007.
- Gazî, Mustafa: *Gurzek Ji Zargotina Zarokan; Dîsko Dîsko Danîno*, Enstîtuya Kelepora Kurdî /Weşanxaneya Aras, Silêmanî, 2006.
- Güneş, Kenan: *Mamikên Me*, Evrensel Basım Yayın, Stenbol, 2013.
- Kan, Şerif: *Berhevkerin û Tesnîfa Mamikên Kurdî*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez a Çapnebûyî, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Mardîn, 2013.
- Karademir, Fevzi: *Türk Halk Bilmecelerinin Yapı, Dil ve Ülup Özellikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2007.

- Onen, Ronayî – Samî Tan: *Hînker/Asta Duyemîn*, Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê, İstanbul, 2009.
- Özmen, Rukiye: *Nîşana Hebûna Me Ziman; li Botanê Peyvên Sînonîm*, amd. Grûba Zimanperwer, Pêrî, Stenbol, 2012.
- Porzig, Walter: *Dil Denen Mucize I*, wer. Vural Ülkü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Sadinî, M. Xalid: *Mamikên Kurmancî*, Nûbihar, Stenbol, 2011.
- Tan, Samî: *Rîzimana Kurmancî*, (çapa berfirehkirî), Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 2011.
- Taş, Çetîn: *Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî*, Dîwan, Stenbol, 2013.
- Toprak, Ömer: *Ji Aliyê Naverok û Teşeyê ve Nirxandina Mamikên Kurmancî*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez a Çapnebûyî, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî, Mardîn, 2013.
- Vygotsky, L.S.: *Düşünce ve Dil*, wer. S. Koray, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- Yıldırım, Kadri: *Temel Alıştırma ve Metinlerle Kürtçe Dilbilgisi; Kurmancî Lehçesi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2012.

**KLASİK VE MODERN DÖNEM KAYNAKLARIYLA
KÜRT DİLİ EDEBİYATI**

